

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka

JAZYKOVÝ ROZBOR VYBRANÝCH PAMÁTEK
PINVIČKOVA SBORNÍKU
Skladba Tandariáš a Floribella

THE LANGUAGE ANALYSIS OF THE SELECTED TEXTS
OF THE PINVICKA COLLECTION
Tandarias and Floribella Poem

Vedoucí diplomové práce:

doc. PhDr. Martina Šmejkalová, Ph.D.

Autorka diplomové práce:

Jana Klubalová
Učitelství pro 2. stupeň ZŠ a SŠ: český jazyk / německý jazyk
Prezenční magisterské
2011

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

Prohlašuji, že odevzdaná elektronická verze DP je identická s její tištěnou podobou.

Místo vypracování:

Datum:

Vlastnoruční podpis:

Poděkování:

Ráda bych poděkovala vedoucí práce doc. PhDr. Martině Šmejkalové, Ph.D. za odborné vedení, cenné rady a věcné připomínky při zpracování diplomové práce.

Obsah

1. Úvod	6
1.1 Cíle a metody	6
1.2 Teoretická východiska bádání	7
2. Kulturně-historický kontext	11
3. Charakteristika Pinvičkova sborníku	13
4. Teorie ortografie a jazykových rovin	15
4.1 Ortografie	15
4.2 Hláskosloví	16
4.3 Morfologie	19
4.3.1 Deklinace	19
4.3.2 Konjugace	21
4.4 Syntax	23
4.5 Lexikologie	25
5. Jazykový rozbor skladby o Tandariášovi	26
5.1 Ortografie	26
5.1.1 Druhý spřežkový pravopis	26
5.1.2 Diakritický pravopis	27
5.1.3 Charakteristika dalších pravopisných jevů	28
5.1.4 Shrnutí	33
5.2 Hláskosloví	34
5.2.1 Samohláskové změny	34
5.2.2 Souhláskové změny	38
5.2.3 Shrnutí	38
5.3 Morfologie	40
5.3.1 Deklinace	40
5.3.1.1 Substantiva	40
5.3.1.2 Adjektiva	43
5.3.1.3 Pronomina	44
5.3.1.4 Numeralia	46
5.3.2 Konjugace	48
5.3.3 Shrnutí	51

5.4 Syntax	52
5.4.1 Souvětňné typy a spojovací výrazy	52
5.4.1.1 Souvětťí souřadné	53
5.4.1.2 Souvětťí podřadné	59
5.4.2 Další syntaktické jevy	67
5.4.3 Shrnutí	68
5.5 Lexikologie	69
5.5.1 Slova cizího původu	70
5.5.2 Vlastní jména	71
5.5.3 Přirovnání a přísloví	72
5.5.4 Další poznámky k lexikologii	72
5.5.5 Slovo tvorné postupy	74
5.5.6 Shrnutí	74
6. Závěr	76
Použitá literatura	79
Resumé	82
Přílohy	85

1. Úvod

Předmětem této práce je jazykový rozbor veršované skladby o Tandariášovi, která tvoří jednu z částí Pinvičkova sborníku. Toto téma jsem si vybrala, protože se zajímám o starou češtinu a lákala mě představa zkoumání památky z 15. století. Analýze jazyka literárních děl z tohoto období je sice věnováno množství prací, ale přesto se domnívám, že si tato problematika zaslouží více pozornosti. Tento názor mě vedl k přesvědčení, že vybrané téma mé diplomové práce je nejen přitažlivé pro mě, ale je i přínosné pro vědecké zkoumání historické češtiny. Pro jazykový rozbor jsem si mohla vybrat hned několik skladeb z Pinvičkova sborníku, ale rozhodla jsem se pro Tandariáše a Floribellu. Tato část sborníku mě zaujala nejen po stránce jazykové, ale i obsahové.

Pinvičkův sborník, který byl sepsán v letech 1459 – 1469 a který během své existence vystřídal několik označení¹, nepatří mezi literární památky, o kterých by žáci mohli slyšet na základních či středních školách. Přesto náleží mezi významné česky psané památky 15. století. Do sborníku byla autorem zapisována převážně starší díla, jedná se většinou o texty ze 14. století. Tím, že sestává z několika různě obsahově zaměřených textů, vystihuje lépe než jiné jednostranně zaměřené texty úroveň literární tvorby daného období. Z celkového ladění sborníku je možné usuzovat, že jeho hlavním cílem bylo přinést svým čtenářům zábavu. Na druhou stranu obsahuje i několik historicky zaměřených skladeb, které měly adresáta v první řadě poučit.

Obsahovému rozboru romantické skladby Tandarius a Floribella byla v minulosti věnována pozornost od významných českých literárních historiků², ale stránka jazyková zůstala mimo několika nerozsáhlých výjimek nepovšimnuta.

1.1 Cíle a metody

Náplní této práce je rozbor díla po stránce ortografické a poté podle jeho jednotlivých jazykových rovin: hláskoslovné, morfologické, syntaktické a lexikální. Hlavním cílem je samotný popis jazyka sledovaného textu. Dále bude zjišťováno, zda

¹ Viz Kapitola 2

² Např. J. Jakubec, J. Jireček, J. V. Šembera

jazykové jevy použité ve skladbě odpovídají stavu jazyka doby vzniku sborníku, tzn. 2. polovině 15. století, nebo zda se do něj a v jaké míře promítá jazykový stav 14. století, kdy sledovaná skladba v češtině vznikla. Velké množství jazykových změn probíhalo zároveň v obou stoletích, z toho důvodu lze předpokládat, že se v jazyce textu o Tandariášovi objeví. Důraz pak bude v těchto případech kladen na jejich rozšíření.

Při práci bude využito několika metod. Nejvýraznější roli sehraje kvalitativní analýza textu. Zjištěné výsledky budou popisovány v postupech, kterých je užíváno při rozbořech jazykových rovin v historických mluvnicích³. Po analýze bude použita metoda komparace zjištěných výsledků zkoumání se stavy jednotlivých jazykových změn, které jsou v historických mluvnicích popisovány pro dobu vzniku díla. Jako doplnění popisu jazyka poslouží kvantitativní statistické metody, pomocí nichž bude zpřesněna frekvence vybraných jazykových jevů a tím doložena jejich rozšířenost v jazyce autora.

Podle velkého rozšíření, nebo naopak absence daného jazykového jevu budou vytvářeny závěry, v jakém stavu se probíhající jazyková změna nacházela. Podle těchto závěrů bude rozhodováno, zda jazyk díla odpovídá době jeho sepsání, tedy 2. polovině 15. století, nebo se spíše blíží jazykovému stavu 14. století.

Tento postup bude dodržován v rámci jednotlivých jazykových rovin tak, aby každá část věnovaná jedné jazykové rovině mohla být uzavřena shrnutím dosažených výsledků a stanovením závěru. K syntéze výsledků zkoumání jednotlivých rovin dojde na konci práce v závěru.

Výzkumným vzorkem pro analýzu bude celá skladba o Tandariášovi uvedená v Pinvičkově sborníku, tedy jejích 53 stran, které jsou tvořeny přibližně 1 750 verši. Všechny statistické údaje uvedené v práci se vztahují k tomuto vzorku. Zdrojem dat pro grafy i tabulky je vždy vlastní výzkum jejích autora.

1.2 Teoretická východiska bádání

Základním materiálem pro tuto práci je text samotného Pinvičkova sborníku, přesněji jeho části s názvem Počiná se Tandariáš⁴. Zástupně bude užíváno i názvu Tandariáš a Floribella, pod kterým je příběh zaznamenáván v literárně historických

³ Pro strukturu popisu jazykových rovin bylo užito několika historických mluvnic uvedených v použitých pramenech.

⁴ Tento název viz Bartoš, F. M. *Soupis rukopisů Národního musea v Praze I.* Praha : Melantrich, 1926.

publikacích. Protože je rukopis Pinvičkova sborníku uložen v trezoru Národního muzea a není doporučováno s ním manipulovat, byla ke studiu jazyka sledované skladby užívána jeho digitalizovaná kopie v systému Manuscriptorium⁵, který zpřístupňuje Národní knihovna České republiky.

Samotný text o Tandariášovi se dochoval ze středověku ještě ve dvou dalších sbornících: ve Stockholmském sborníku (1483) a v Baworowského sborníku (1472), obě vydání jsou tedy jen o málo mladší než sborník Pinvičkův.

Text o Tandariášovi byl znovu vydán v transkribované podobě Václavem Hankou roku 1823 ve sborníku staročeských textů *Starobyla skladanie*⁶. Hanka pro toto vydání využil jako pramen text o Tandariášovi umístěný ve Stockholmském sborníku. Vzoru se však nedržel dopodrobna, ale text částečně přebásnil a některé pasáže dokonce vynechal.⁷ Nejedná se tedy o vydání kritické. Skladba o Tandariášovi nacházející se v Pinvičkově sborníku vyšla naposledy roku 1984 v souboru *Rytířské srdce majíce*⁸ společně s dalšími dvěma staročeskými rytířskými skladbami.

Zmínky o Pinvičkovi a jeho díle lze nalézt v mnoha literárně historicky zaměřených publikacích, například v *Panoramatu české literatury* J. Galíka⁹, *Přehledných dějinách literatury české* A. Nováka¹⁰ nebo v *Dějinách české literatury* H. Voisine-Jechové¹¹. Výrazněji se tomuto tématu věnovali F. M. Bartoš ve 2. svazku *Soupisu rukopisů Národního muzea v Praze* z roku 1926, J. Vlček v *Dějinách české literatury I*¹² a J. Jireček ve své *Rukověti k dějinám literatury české do konce XVIII. věku*¹³. Z hlediska lingvistického se Pinvičkově sborníku jako celku dosud nikdo nevěnoval.

Jednotlivé části sborníku, s výjimkou textu o Tandariášovi, nejsou předmětem této práce, proto zde nebudou podrobně rozebrána jednotlivá díla, která se jimi zabývají, ale budou jen zmíněna nejvýznačnější z nich. O Dalimilově kronice bylo napsáno velké množství publikací, jako jejich zástupce je možné uvést dílo N. Kvítkové *Proměny textu*

⁵ Viz <http://www.manuscriptorium.com/>

⁶ Hanka, V. *Starobyla Skladanie : památka XII.-XV. stoletj. Djl opozděný*. Praha : Josefa Fetterlová z Wildenbrunnu, 1823.

⁷ Viz Kraus, A. *Tandarios a Tandariuš. Časopis Musea Království českého*. 1887, roč. 61, s.106-115.

⁸ *Rytířské srdce majíce : česká rytířská epika 14. století*. Revidoval Eduard Petřů. 1. vyd. Praha : Odeon, 1984.

⁹ Galík, J. *Panorama české literatury : literární dějina od počátků do současnosti*. 1. vyd. Olomouc : Rubico, 1994.

¹⁰ Novák, A., Novák, J. V. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. 5. vyd. Brno : Atlantis, 1995.

¹¹ Voisine-Jechová, H. *Dějiny české literatury*. 1. vyd. Jinočany : H&H, 2005.

¹² Vlček, J. *Dějiny české literatury I*. 3. vyd. Praha : L. Mazáč, 1940.

¹³ Jireček, J. *Dějiny literatury české I. Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku, ve způsobě slovníka životopisného a knihoslovného*. Praha : B. Tempský, 1875.

a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století¹⁴, doslov v kritickém vydání Dalimilovy kroniky z roku 1988¹⁵, popř. Tajemství jména Dalimil Radka Šťastného¹⁶. Podobně i skladbou Nová rada se v minulosti zabývalo velké množství literárních historiků a lingvistů. Nejvýraznějšími představiteli byli J. Gebauer¹⁷, J. E. Wocel¹⁸ nebo J. Daňhelka¹⁹. Skládání o podkoním a žáku a hlavně jeho obsahové části věnovali svou pozornost P. M. Haškovec²⁰ nebo J. Jireček²¹. Podrobným rozbořením textu o Apollonovi, který je znám také pod názvem Apollon, král Tyrský, se zabýval A. J. Vrt'átko v Časopise Musea Království českého²². Nejen že tu román otiskl, ale doplnil ho i přehledem jeho jednotlivých vydání ve většině evropských jazyků a jejich srovnáním, charakteristikou jeho obsahu, a dokonce i částečným rozbořením jazykovým. Skladba Walterus a Grizelda byla otištěna F. Černým s krátkým popisem koncem 19. století v Listech filologických²³. Větší pozornost byla věnována satirické skladbě O zlobivé ženě, kterou otiskl a popsal roku 1875 J. Jireček²⁴, který ji dokonce přirovnal k dílu Zkrocení zlé ženy W. Shakespeara, a roku 1904 znovu v transkribovaném vydání J. Pelikán²⁵. Proroctvím Sibillíným se zabýval F. Menčík v Českém proroctví k dějinám proučeskoslovenské literatury²⁶, kde celou skladbu otiskl i podrobně rozebral. Krátkým historickým textům Pinvičkova sborníku nebyla věnována větší pozornost.

Zmínky i rozsáhlejší rozboření některých textů sborníku nalezneme v přehledových dějinách literatury, jako jsou Jakubcovy Dějiny literatury české I,²⁷ Jirečkova Rukověť k dějinám literatury české (1875), Galíkovo Panorama české literatury (1994), Vlčkovy Dějiny české literatury I (1960) nebo Novákové Přehledné dějiny literatury české (1913).

¹⁴ Kvítková, N. *Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století*. 1. vyd. Praha : Univerzita Karlova, 1992.

¹⁵ *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*. K vydání připravili J. Daňhelka, B. Havránek a N. Kvítková. Praha : Academia, 1988.

¹⁶ Šťastný, R. *Tajemství jména Dalimil*. 1. vyd. Praha : Melantrich, 1991.

¹⁷ *Nová rada : báseň Smila Flašky z Pardubic*. Výklady opatřil J. Gebauer. Praha : Matice česká, 1876.

¹⁸ Wocel, J. E. *Význam básně Smila z Pardubic a z Richenburka I. Nová rada*. Praha : Antonín Renn, 1855.

¹⁹ Flaška z Pradubic, S. *Nová rada*. Upravil J. Daňhelka. Praha : Orbis, 1950.

²⁰ Haškovec, P. M. *Podkoním a žák v souvislosti s literaturami západními*. Praha : vlastním nákladem, 1915.

²¹ *Skládání o podkoním a žáku*. Upravil J. Jireček. Praha : Královská česká společnost nauk, 1878.

²² Vrt'átko, A. J. Apollon, král Tyrský : román starobylý. *Časopis Musea Království českého*. 1863, roč. 37, s. 270-293, s. 352-368.

²³ Černý, F. Klasobraní po rukopisích. *Listy filologické*. 1893, roč. 20, s. 313-320.

²⁴ Jireček, J. Staročeské zlomky satyrické. *Časopis Musea Království českého*. 1875, roč. 49, s. 322-324.

²⁵ Pelikán, J. Klasobraní po rukopisích. *Listy filologické*. 1904, roč. 31, s. 436-439.

²⁶ Menčík, F. *České proroctví k dějinám proučeskoslovenské literatury*. 3. vyd. Praha : E. Šolc, 1916.

²⁷ Jakubec, J. *Dějiny literatury české I : od nejstarších dob do probuzení politického*. 2. vyd. Praha : Jan Leichter, 1929.

Příběhem o Tandariášovi se v minulosti z obsahového hlediska nejpodrobněji zabývali J. Jakubec v Dějinách literatury české I (1929) a A. Kraus v již zmíněném příspěvku Tandarois a Tandarius v Časopise Musea Království českého (1887). Dále se s jeho obsahovým rozbořem, i když v menším měřítku, setkáváme u Vlčka v Dějinách české literatury (1940) a u Jirečka v Rukověti k dějinám literatury české do konce XVIII. věku (1875). Rytířským a barevným motivům této skladby je věnována práce Tandariáš a Floribella : kompozice ve světle barevných motivů²⁸, která toto dílo popisuje na pozadí dalších staročeských rytířských eposů 14. a 15. století. Z hlediska zábavné funkce se skladbou zabýval Slanař.²⁹ Vzniku a vývoji původní německé skladby o Tandariášovi, tedy Pleierovu textu Tandarois und Flordibell, se věnuje Volker Mertens v knize Der deutsche Artusroman.³⁰

Textem o Tandariášovi se z pohledu lingvistiky zabývalo v minulosti jen málo jazykovědců, většina z nich se vyjadřovala k jazyku celého sborníku. Výjimku tvoří V. M. Mourek, který se zabýval ve svém díle Tandarius a Floribella : Skládání staročeské s německým Pleierovým srovnal Dr. V. M. Mourek³¹ (1887) obsahovou i jazykovou stránku textu, navíc jeho srovnáním s původní verzí Pleierova díla Tandarois und Flordibell v obou těchto rovinách.

²⁸ Slanařová, Z. *Tandariáš a Floribella : kompozice ve světle barevných motivů*. [rukopis] Brno : Filosofická fakulta Masarykovy Univerzity, 2008.

²⁹ Slanař, O. Zábavná funkce v rytířské epice českého středověku : na příkladu eposu Tandariáš a Floribella. In *Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech*. 1. vyd. Praha : Historický ústav, 2009, s. 533-544. ISBN 978-80-7286-153-8

³⁰ Mertens, V. *Der deutsche Artusroman*. Stuttgart : Reclam, 1998. ISBN 3-15-017609-3

³¹ Mourek, V. M. *Tandarius a Floribella : skládání staročeské s německým Pleierovým*. Praha : Královská česká společnost nauk, 1887.

2. Kulturně historický kontext

Pinvičkův sborník byl sepsán v 2. polovině 15. století, proto bude největší pozornost v této kapitole věnována dějinám a kultuře tohoto období. Pro dokreslení bude zmíněna i situace v 1. polovině 15. století, protože ta měla na podmínky vládnoucí v nadcházejících desetiletích velký vliv.

Politická a hospodářská situace

Z hlediska politického bylo 15. století obdobím poměrně velkých změn. Začalo snahou o reformaci církve skrze husitské hnutí následovanou ozbrojenými válkami. Po ukončení husitských válek byly české země téměř zdevastované. „Roztříštěnou zemi, v níž o moc bojovali jak utrakvističtí, tak katoličtí představitelé šlechty, se podařilo sjednotit až Jiřímu z Poděbrad, který vládl od roku 1452 jako zemský správce (...) a od roku 1458 jako český král. Jeho vláda je charakteristická úsilím o získání pevného místa českého království v mezinárodním měřítku a snahou o řešení vnitřní krize českého státu, která vyplývala z trvajících náboženských a politických rozporů.“³²

Umění a vzdělanost

Vzdělávání procházelo během husitských válek krizí. Množství venkovských i městských škol bylo rušeno a klesl i význam pražské univerzity, ale ve 2. polovině 15. století se „kulturní poměry vyvíjely způsobem, který charakterizoval české země v evropském kontextu jako oblast, která neztratila kontakty s nejvyspělejšími výspami vzdělanosti“.³³ I v oblasti umění došlo k velkému omezení činnosti a tím byl zastaven rozmach gotiky v českých zemích. Pro výtvarné umění byly husitské nepokoje katastrofou. Nová díla většinou nevznikala a nižším vrstvám „splývala funkce obrazů se zesvětštlou, pokřivenou církví a vybíjeli si proti nim svou nenávist... Rozhořčené masy napadaly kláštery, kostely a fary.“³⁴ Příznivý obrat se objevuje v 2. polovině 15. století, kdy

³² Galík, J. *Panorama české literatury : literární dějiny od počátků do současnosti*. 1. vyd. Olomouc : Rubico, 1994, s. 53. ISBN 80-85839-04-0

³³ Hořec, J. *Počátky české knihy*. Praha : Votobia, 2003, s. 14. ISBN 80-7220-127-1

³⁴ Spunar, P. *Kultura českého středověku*. 1. vyd. Praha : Odeon, 1987, s. 479.

„pomalý nástup pozdní gotiky spadá do let Jiřího z Poděbrad. Tehdy opět ožily dílny malířů a sochařů.“³⁵

„Husitská kultura byla kvalitativně odlišná od kultury doby předhusitské.“³⁶ Jednalo se o „kulturu vycházející z jiných předpokladů, než z jakých vycházela vzdělanost 14. století, plnící jiné funkce a opírající se také o jinou společenskou základnu“ (Hrabák, 1979, s. 113), kterou se staly nižší vrstvy obyvatelstva.

V 2. polovině 15. století se „představitelé šlechty a měšťané dostávají do popředí nejen v politickém a hospodářském životě, ale také v kulturní oblasti. V této době získávají vzdělání na zahraničních univerzitách, kde byly velmi živé podněty renesance a zejména humanismu.“ (Galík, 1994, s. 59) S nimi se pak dostává humanismus do českých zemí.

Jiná situace panovala v oblasti literatury. „Převratné společenské dění velmi pohotově provázela literární tvorba, jejíž sociální základna se značně rozšířila, i když na druhé straně se její žánrový systém značně zúžil.“ (Galík, 1994, s. 50) Ve 2. polovině 15. století pak „znovu sílil zájem o zábavnou literaturu předhusitského období“ (Hrabák, 1979, s. 123), k níž patří i skladba o Tandariášovi.

Husitské období bylo naopak přínosné pro rozvoj českého jazyka, protože dochází k rozšiřování jeho působnosti. „Vzhledem k této demokratizaci a vzhledem k svým funkcím se jazyk husitského období rychle zbavil některých archaických rysů, rozšířil svou slovní zásobu, ustálil některá mluvnická pravidla (...), což je poměrně nápadné již z prvního srovnání jazyka konce 14. století a jazyka husitské doby.“ (Galík, 1994, s. 50) Rozmach homiletiky vedl k potřebě srozumitelnosti pro lidové obyvatelstvo, k tomu bylo využíváno prvků z mluveného jazyka, které pronikaly do spisovné češtiny, „s tím souviselo i uvedení mateřského jazyka do bohoslužby“ (Spunar, 1987, s. 486).

Přelom v kulturním vývoji představoval vynález knihtisku. Ten se „v druhé polovině 15. století rozšířil do všech evropských zemí. Je přirozené, že velmi záhy pronikl z Německa i do Čech a na Moravu“ (Hořec, 2003, s. 14), přesto i nadále vznikají zároveň další knihy rukopisné.

³⁵ Jůzl, M. *Dějiny umělecké kultury I*. 1. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1990, s. 299. ISBN 80-04-22192-0

³⁶ Hrabák, J. *Starší česká literatura : úvod do studia*. 2. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1979, s. 113.

3. Charakteristika Pinvičkova sborníku a jeho částí

Pinvičkův sborník byl sepsán v letech 1459 – 1469 Janem Pinvičkou z Domažlic. Dnes je uložen v knihovně Národního muzea v Praze pod signaturou II F 8. Je psán na papíře, skládá se z 213 stran a jeho rozměry jsou 15 x 23 cm³⁷.

Název rukopisu byl několikrát změněn. V 18. stol. se jmenoval Zebererův (podle sběratele knih Janu Zebererovi, posledním kancléři Nového města Pražského), za Dobrovského a Palackého Josefa Krtičky z Jadenu, od něhož byl koupen, a v posledních desetiletích pak podle svého pisatele Pinvičkův. Podle vnější charakteristiky textu a podle názorů některých literárních historiků lze soudit, že Jan Pinvička nenapsal celé dílo sám, ale že byla jeho práce doplněna činností další osoby (Bartoš, 1926, s. 89-90).

Text Pinvičkova sborníku je psán gotickou bastardou druhým spřežkovým pravopisem, ale obsahuje i zvláštní grafémy, které jsou často tvořeny diakritickými znaménky, ty však z většiny nemají stejné funkce jako dnes. Této problematice je věnována pozornost v rámci páté kapitoly v části věnované pravopisu.

Většina textů je psána veršovou formou, přičemž je každý řádek začínán velkým písmenem, které je proškrtnuto červeně. Začátek každé sloky je označen červenou iniciálou. Červené označení je užíváno i pro nadpisy, marginálie a některá diakritická znaménka.

Sborník se skládá z několika textů, které pocházejí z velké části ze 14. století. Základní část díla tvoří první skladba, Dalimilova kronika. Následují Nová rada Smila Flašky z Pardubic a Skládání o podkoním a žáku. I další dílo, román Počíná se Apolon, pochází ze 14. století, přesto je podle Jakubce „předzvěstí probouzejícího se humanismu“ (Jakubec, 1929, s. 286). Po Apolonovi je ve sborníku zařazena povídka Počíná se Waltera a Grizeld. Všem až dosud zmíněným látkám byla věnována pozornost od literárních historiků³⁸.

Další část sborníku je věnována hlavnímu tématu této práce, tedy romantické veršované skladbě Počíná se Tandariáš. „Neznámý český veršotepec zpracoval značně samostatně skladbu německého básníka XIII. století Pleiera, „Tandarois und Flordibell“. Dostí vkusu osvědčil český veršotepec v tom, že obsáhlou báseň německou zkrátil“

³⁷ Formální informace viz digitální knihovna manuscriptorium:
http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_record_num¶m=0&mode=&clie

³⁸ Viz kapitola 1.2

(Jakubec, 1929, s. 280). Z původních asi 18 000 veršů zapsal Pinvička verzi o asi 1 750 verších. Patří do okruhu dvorských příběhů vztahujících se ke králi Artušovi a podle Jakubce v sobě dílo soustřeďuje „známky úpadku středověké poezie dvorské“ (Jakubec, 1929, s. 279). Jeho hlavním tématem je láska mezi kralevicem Tandariášem a indickou princeznou Floribellou. Protože Tandariáš odvede Floribellu na svůj hrad bez Artušova dovolení, musí snášet králův hněv a vydat se konat hrdinské činy do světa, aby byl opět vzat na milost. Tandariáš musí překonat mnoho překážek, než dojde v závěru díla k jeho svatbě s Floribellou. Popis Tandariášových hrdinství tvoří většinu skladby. To je pravděpodobně jedním z důvodů, proč ji podle Jakubce „nedovedl český básník ani v této stručné formě zachovat stálejšímu čtenářstvu“ (Jakubec, 1929, s. 280).

Příběh o Tandariášovi tvoří poslední delší část sborníku. Dále následují již jen několikastránkové texty. Prvním z nich je O zlobivé ženě, který radí mužům, jak se zachovat, pokud je jejich žena zlá. Dále následuje text Item tuto se počínají kroniky české. Jedná se o krátké letopisy z let 893 až 1457. Historicky je zaměřen i následující text pod názvem Kronika česká ode tří set let, který popisuje události mezi lety 1378 a 1461. Poslední část sborníku tvoří Proroctví Sibillino. Sibilla tu předpovídá při setkání se Šalamounem narození Ježíše Krista a soudný den.

4. Teorie ortografie a jazykových rovin

4.1 Ortografie

Pro druhou polovinu 15. století je typický střet užívání pravopisů druhého spřežkového a diakritického. Druhý spřežkový pravopis se začal používat během 14. století, ale až na jeho konci došlo k jeho ustálení „a na začátku století 15. můžeme konstatovat jeho všeobecné užívání“.³⁹ I diakritický pravopis má své počátky již ve 14. století, kdy se začala objevovat v textech diakritická znaménka, ale v českém písemnictví převládl až mnohem později. „Vedle Husova diakritického pravopisu se dlouho užívalo ještě dále druhého spřežkového systému. Husova pravopisu důsledně užívali vlastně až Čeští bratři a vzhledem k jejich velké literární produkci se pak diakritický pravopis rozšířil.“ (Křístek, 1978, s. 698)

„Spřežkový pravopis užívá k označení hlásek, které latina neměla, kombinace liter, tzv. spřežek.“⁴⁰ Ve staré češtině rozlišujeme dva druhy spřežkového pravopisu: první/starší a druhý/mladší. Druhý spřežkový pravopis byl systémem jednodušším, než byl první spřežkový pravopis, i když méně přesným. Jednotlivé hlásky byly nejčastěji označovány takto:

cz > c, č	czz > č
f > s	ff > š
z > z, ž	zz > ž
rz > ř	w > v
g > j – před samohláskou	
y > j – před nebo za samohláskou	
g > g – před souhláskou	
u > u – mimo začátek slova	
v > u – na začátku slova	
i, y se nerozlišovalo	

³⁹ Křístek, V. Staročeské pravopisné systémy. In Běliš, J., Kamiš, A., Kučera, K., *Malý staročeský slovník*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha : 1978, s. 696.

⁴⁰ Komárek, M. *Historická mluvnice česká I*, Hláskosloví. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1958, s. 63.

kvantita se většinou neoznačovala, případně byla naznačena zdvojením litery nebo diakritickým znaménkem

Pro diakritický pravopis platí, že v něm „nedostatek znaků latinské abecedy pro záznam českého jazyka byl řešen zvláštními diakritickými znaménky“ (Křístek, 1978, s. 696). Jeho návrh je obsažen v latinském spise De orthographia bohémica z roku 1410, který je nejčastěji připisován Janu Husovi. Ten „podržel jen jedinou spřežku, a to ch“ (Křístek, 1978, s. 697), ostatní byly nahrazeny písmeny latinské abecedy doplněnými háčkem nebo tečkou. Tečka u souhlásky označuje „měkčení příslušných hlásek, ale u souhlásky l znamená tečka nad písmenem, že je tu třeba číst l tvrdé“ (Křístek, 1978, s. 698). Tečka byla později nahrazena diakritickým znaménkem háček, které se užívá dodnes. Pro diakritický pravopis je charakteristické, že je označována kvantita samohlásek za použití diakritického znaménka čárka a je v něm rozlišováno psaní i/y. „Husův diakritický pravopis se stal tedy základem našeho novočeského pravopisu a také pravopisu skupiny jiných slovanských národů užívajících latinky“ (Křístek, s. 698), byl užíván na příklad v polštině v 15. a v 1. polovině 16. století. Od dnešního pravopisu se téměř neodlišuje, výjimku tvoří na příklad $g > j$ před přední samohláskou.

4.2 Hláskosloví

Období 2. poloviny 15. století je pro hláskosloví charakteristické tím, že dochází k dokončování systémových změn. Protože většina změn neprobíhala na celém území uspořádaně a protože texty obsažené v Pinvičkově sborníku nevznikly až v době jeho psaní, ale jejich předlohy byly starší, bude brán v tomto přehledu hláskosloví zřetel i na některé starší změny, které probíhaly již ve 14. století. Toto období je charakteristické tím, že v jeho průběhu začalo probíhat velké množství změn v oblasti hláskosloví, většina z nich se pak dokončovala ve stoletích následujících.

Přehláska $\acute{u} > i$

Proběhla poměrně rychle ve druhé třetině 14. století. U se změnilo po měkkých souhláskách v i v kořenech slov i na jejich koncích. Tato změna má „velký význam pro morfologii; zvětšila rozdíly mezi tvrdou a měkkou flexí substantivní i slovesnou a tím posílila flexivní ráz češtiny.“ (Komárek, 1958, s. 101)

Přehláska 'o > ě

Tato změna se objevovala ve 14. století, ale nebyla tak častá jako přehláska 'u > i. Probíhala nejčastěji v koncovkách, ale většinou se dlouhodobě neudržela a byla analogicky odstraněna.

Diftongizace o > uo, ó > uó

Proběhla během 14. století. Nejčastěji k ní docházelo po retnicích a po předložkách. Navazuje na ni monoftongizace uo > ů.

Ztráta jotace ě > e

Jedná se o o hláskoslovnou změnu, při níž „staročeský krátký diftong ě splynul během 14. století se samohláskou e. Tento proces, nazývaný ztráta jotace, projevuje se menší nebo větší měrou téměř ve všech staročeských památkách.“ (Komárek, 1958, s. 105) Podle Gebauerova názoru⁴¹ se tato jazyková změna rozšířila nejprve po hláskách j, ň, d', a ť, později po ž, š, č a nakonec pronikla do jazyka i po ř, z, s a c. Ztráta jotace se projevila v pravopise dvěma možnými způsoby: buď zápisem hlásky ě (ie, ye) literou e, nebo zápisem hlásky e diftongem ie, ye.

Diftongizace ý > ej

Diftongizace ý > ej se začala v písemných památkách objevovat koncem 14. století. Předpokládá se, že v mluveném jazyce se rozšířila rychle, ale do grafiky pronikala velmi zvolna. „Přestože je dokladů s diftongizací v 15. a 16. století stále větší počet, většina literárních památek zachovává starý způsob psaní s ý, ač v lidovém jazyce byla změna na rozhraní 15. a 16. století na většině jazykového území v Čechách a na Moravě pak v nářečích středomoravských nepochybně již provedena.“⁴²

Podléhalo jí zadní ý. Jejím hlavním účelem bylo zamezit homonymii u adjektiv v nominativu singuláru a plurálu maskulin. V lidovém jazyce se samohláska ý diftongizovala v plném rozsahu, tedy i při í > ý po hláskách c, z, s.

Diftongizace ú > au > ou

Původní ú bylo vytlačováno dvojháskou au od konce 14. století. Mimo některých dialektů proběhla v celé oblasti českého jazyka. „Ve spisovné češtině je dnes pravidlem nediftongizované ú na začátku slova“ (Komárek, 1958, s. 148), to se však ustálilo až v první polovině 19. století.

⁴¹ Viz Gebauer, J. *Historická mluvnice jazyka českého I. Hláskosloví*. 2. vyd. Praha : Československá akademie věd, 1963, s. 195.

⁴² Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: *Historický vývoj češtiny : hláskosloví, tvarosloví, skladba*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1977, s. 93.

Monoftongizace ie > í

Objevila se v písemných památkách již na přelomu 13. a 14. století a postupně se rozšířila na celé území. Výrazněji se začala projevovat v 15. století, ale monoftongizované í převážilo v písemných památkách nad ie až ve století 16. V jazyce mluveném se pravděpodobně plně rozšířila již v 15. století.

Monoftongizace uo > ů

Diftong uo se částečně udržoval v písemné formě až do 16. století, ale postupně byl vytlačován literou ů. Ta je považována za grafický relikv, tedy pozůstatek možného rukopisného psaní diftongu uo. Čtenáři postupně nepoznali, že kroužek nad u označuje složku o-ovou původního diftongu uo, a začali ho považovat za znak kvantity hlásky u. Monoftongizace uo > ů neproběhla na začátcích slov, proto je na těchto pozicích dnes užíváno litery ú.

Úženi é > í

Tato hlásková změna se rozšířila hlavně v 16. století, ale ojedinělé případy se objevují již od století 14. „Do spisovného jazyka však změna pronikala velmi pomalu. Dnešní spisovný stav se ustálil až na rozhraní 16. a 17. století, v slabice lé dokonce až ve století 18.“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 100-101) Přesto se i v dnešním jazyce objevují výrazy, ve kterých úženi é > í kolísá.

Téžeslabičné aj > ej

Příčinou této změny je ztotožnění se s diftongem ej, který vznikl z ý. V 15. století se objevovala jen sporadicky, vrcholu dosáhla až v 17. století.

Protetické v-

Objevuje se od 14. století a vyskytuje se hlavně v nářečích v Čechách.

Asimilace znělosti

V češtině převládá regresivní asimilace, kdy „působí druhá souhláska na první... opačný je průběh asimilace před souhláskami ř, h, v.“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 87) První doklady asimilace pocházejí ze 14. století a během 15. a 16. století se rozšiřují.

Disimilace šč > šť

Tato hlásková změna se začala objevovat ve staré češtině ve 14. století, ale hlavní rozvoj prožívala v 15. století.

4.3 Morfologie

4.3.1 DEKLINACE

Deklinace v češtině 14. a 15. století je charakteristická pohybem v rámci deklinačních typů. Jsou jimi především „prosazování principu životnosti a neživotnosti, odstraňování tvarové homonymie ve funkčně odlišných pádech, snaha zabránit nefunkční souhláskové alternaci ve kmeni, tendence k unifikaci koncovek v některých pádech, vliv jiných deklinačních typů.“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 124-125)

Stará čeština měla 7 pádů, ale nikdy nerozlišovala zvláštní tvary pro všechny z nich. Gramatická kategorie čísla je tvořena singulárem, plurálem a duálem, ten však začíná v 15. století ustupovat. Jmenný rod se dělí na maskulinum, femininum a neutrum. Deklinační typy jsou tvořeny typy jmennými, zájmennými a složenými. „Další dělení těchto tří základních typů deklinačních spočívá nejčastěji na principu kmenovém, tj. na starých indoevropských kmenech.“⁴³

DEKLINACE JMENNÁ

Zabývá se skloňováním substantiv, jmenných tvarů adjektiv a některých číslovek. Podle kmenů je dále dělena na deklinaci samohláskovou (o-kmeny, jo-kmeny, ъjo-kmeny, a-kmeny, ja-kmeny, ъja-kmeny, u-kmeny, i-kmeny) a souhláskovou (n-kmeny, s-kmeny, nt-kmeny, r-kmeny, v-kmeny, t-kmeny).

K nejvýraznějším změnám došlo ve 14. století v deklinaci o-kmenů, jo-kmenů a také a-kmenů, vznikly nové deklinační typy a množství starších typů naopak zaniklo.

a) Substantiva

U substantiv jazyka 14. a 15. století lze sledovat pád, jmenný rod a deklinační typ. V následujícím přehledu bude věnována pozornost změnám, které v systému deklinačních typů ve sledovaném období probíhaly.

O-kmeny (maskulinní)

Rozlišování životnosti a neživotnosti u maskulin bylo způsobeno snahou zamezit nejednoznačnosti některých tvarů. Šířilo se hlavně v průběhu 15. a 16. století a „dnešní

⁴³ Vážný, V.: *Historická mluvnice česká II*, Tvarosloví. Část 1, Skloňování. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1964, s. 8.

stav ... se tedy definitivně ustálil až na samém konci XVI. století.“⁴⁴ Princip životnosti je spjat s odstraňováním tvarové homonymie, která znesnadňovala porozumění. Během této změny došlo k rozdělení původních o-kmenů na dva nové typy v dnešním jazyce zosobněnými vzory pán a hrad.

Jo-kmeny (maskulinní)

„Jo-kmeny prošly obdobným vývojem jako o-kmeny, pokud se týká rozlišení na životné a neživotné.“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 128) Výsledkem bylo rozdělení původních maskulinních o-kmenů na dva nové typy, které jsou v dnešní gramatice zastoupeny vzory muž a stroj.

A-kmeny

V deklinaci a-kmenů nedošlo z hlediska tvarů k žádné změně (jedinou výjimku tvoří diftongizace ú > ou v koncovce instrumentálu singuláru).

U-kmeny (maskulinní)

„V důsledku shody gramatického rodu a podobnosti některých tvarů (zejména nominativu singuláru, akuzativu plurálu apod.) splynula tato deklinace s deklinací o-kmenovou.“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 132) Přestože tento deklinační typ zanikl, byly jeho tvary z velké části převzaty jinými deklinačními typy, zejména maskulinními o-kmeny.

Nové deklinační typy

Mimo již zmíněného rozdělení deklinačních typů maskulinních o-kmenů a jo-kmenů na v obou případech dva nové typy podle aspektu životnosti vznikl sblížením femininních ja-kmenů a i-kmenů nový deklinační typ píseň, který byl však plně dotvořen až v 16.-18. století, a není proto pro rozbor Pinvičkova sborníku relevantní.

Zaniklé deklinační typy

Tendenci k zániku měly především souhláskové deklinační typy. „Konsonantické deklinace se za rodové diferenciaci staly neproduktivními. Pro malý počet skloňovaných jmen začalo konsonantické skloňování upadat; jeho ústup byl pak dovršen v historické době. Výjimku tvoří nt-kmeny.“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 150)

⁴⁴ Lamprecht A., Šlosar, D., Bauer, J.: *Historický vývoj češtiny : hláskosloví, tvarosloví, skladba*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 135.

b) Adjektiva a adjektivalia

Do deklinace jmenné jsou zařazovány některé tvary adjektiv a adjektivalií. Nejčastěji využívají deklinace o-kmenové a a-kmenové. „Adjektiva přivlastňovací zachovávají jmenné sklonění poměrně nejlépe, a to patrně proto, že jsou jako typicky relační adjektiva sémanticky blízká substantivům.“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 156) Dále jsou do této skupiny řazeny i jmenné tvary adjektiv.

Mimo adjektiv patří k jmennému skloňování i některé číslovky se suffixem –er (dále číslovky tři, čtyři) a participia n-ová a t-ová. Původně sem patřila i s-ová participia, ale ta se přiřadila v 18. a 19. století k deklinaci adjektivní.

DEKLINACE ZÁJMENNÁ

Zájmena jsou rozlišována na dvě základní skupiny, rodová a bezrodá. Zájmena bezrodá jsou starší a vyznačují se zvláštní flexí, „některé pády vznikají nejen připojováním různých přípon, ale i obměnou slovních základů. Tyto rysy spolu s nedostatkem vyjádření gramatického rodu ukazují na velkou starobylost těchto deklinací.“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 162)

Mezi zájmeny rodovými se většinou rozeznává už rod mužský, ženský a střední. Jednotlivým případům rodových zájmen bude věnována pozornost v rámci praktického rozboru textu. Duálové tvary rodových i bezrodých zájmen byly v historické době již na ústupu. Mimo samotných zájmen podléhají zájmenné deklinaci i některé číslovky, především jeden, dva, oba.

DEKLINACE SLOŽENÁ

Deklinace složená „je z druhů deklinace geneticky nejmladší. Složená se nazývá proto, že její zvláštní koncovky vznikly skládáním adjektivních deklinačních koncovek jmenných s postponovanými tvary zájmena j, ja, je.“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 170) Podle tvrdých a měkkých souhlásek na konci kořenů adjektiv se deklinace rozdělila na měkkou a tvrdou. Deklinace složená je dále příznačná i pro řadové číslovky.

4.3.2 KONJUGACE

Určité tvary staročeských sloves mohou stejně jako slovesa dnešní vyjadřovat gramatické kategorie osoby, čísla, způsobu, času, slovesného rodu a vidu. „Všechny tyto

gramatické významy nemá sloveso od prvopočátku a také způsob jejich vyjádření se v některých případech v době předhistorické nebo i historické měnil.“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 174)

Z hlediska konjugace jsou pro starou češtinu 14. století typické následující procesy: gramatikalizace vidového protikladu a ústup jednoduchých minulých časů. V 15. století se k nim přidává zánik duálu a odpadávání tvarů slovesa být u 3. os. préterita.

V následujícím přehledu teorie konjugace bude kladen důraz pouze na jevy, které jsou pro rozbor skladby o Tandariášovi relevantní nebo které se výrazně odlišují od dnešní češtiny. Tyto skutečnosti byly popisovány podle jednotlivých mluvnických kategorií.

- a) osoba
- b) číslo

Číslo lze mimo singuláru a plurálu vyjádřit i duálem, ten „u sloves jako kategorie zanikl současně s duálovou flexí jiných slovních druhů, tj. u nás v XV. století.“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1986, s. 193)

- c) způsob
- d) čas

V kategorii času se nachází mimo dnešního prezenta, préterita a futura další časy: aorist, imperfektum a plusquamperfektum pro vyjádření minulého děje. Dále budou zmiňovány pouze časy, které se ve staré češtině výrazněji liší od dnešního stavu.

Futurum a futurum II

Jeho tvoření nebylo ve staré češtině ustálené, vyjadřovalo se prezentními tvary, využíváním některých prefixů (vz-, po-) nebo různými opisy.

„Futurum exaktum nebo futurum II. je čas, který vyjadřuje předčasnost v budoucnosti. Tvořil se spojováním tvarů slovesa budu s participiem I-ovým, a to pouze od sloves dokonavých. Ve staré češtině je doložen jen velmi zřídka.“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 178)

Aorist

Aorist je jednoduchý minulý čas tvořený od dokonavých sloves, který označoval děj ukončený.

Imperfektum

„Vyjadřovalo minulý děj, který probíhal zároveň s jiným dějem.“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 176) Bylo tvořeno převážně od sloves nedokonavých a vyjadřovalo pak minulý děj trvajícím.

Plusquamperfektum

Tvořilo se skládáním l-ového participia a minulého tvaru slovesa být.

e) rod

Slovesný rod je vyjádřen ve staré češtině aktivem nebo pasivem, které je zastoupeno buď reflexivním pasivem, nebo pasivem opisným.

f) vid

Kategorie vidu se začíná projevovat až od 14. století a není ještě ve sledovaném období plně ustálena. Vzniká jako důsledek potřeby odlišovat formálně prézens od futura, kdy „dokonavé prézentní tvary začínají označovat pouze děj budoucí a funkci prézentu plní nedokonavé odvozeniny“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 182).

Přechodníky

Přechodníky patřily ve staré češtině mezi značně rozšířené slovesné tvary. Přechodník přítomný, tzv. participium nt-ové, byl tvořen koncovkami –a, –úci, –úce, popř. od sloves 4. třídy koncovkami –ie, –ieci, –iece.

Přechodník minulý byl vytvářen participiem s-vým. To „se tvoří u sloves s kmenem zavřeným a u typu tisknutí příponami –0, –ši, –še; u sloves s kmenem otevřeným příponami –v, –vši, –vše.“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 224)

4.4 Syntax

Rozbor syntaktické stránky sledovaného textu byl rozdělen do dvou částí. První z nich se zabývá souvětými typy a spojovacími prostředky. V porovnání se syntaxí dnešní češtiny „nebyly tak vyhraněny jednotlivé typy souvětí: většina spojek mohla vyjadřovat několik vztahů u dnešního hlediska různých“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 264). Některé ze způsobů jejich použití se do dnešní češtiny nedochovaly. Repertoár spojovacích prostředků neodpovídal v době vzniku Tandariášova sborníku dnešnímu stavu, dokladem je jejich zápis v několika variantách, z nichž se později ve většině případů ustálila jediná. V druhé části jsou zpracovány další poznámky k syntaxi skladby o Tandariášovi, jedná se hlavně o používání shodného přívlastku v postpozici a neshodného přívlastku v antepozici.

Při rozboru souvětých typů se vychází z pojetí parataktických a hypotaktických souvětí podle J. Bauera (viz Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977). Tato klasifikace se blíží dělení větých typů v současných gramatikách.

1. souvětí souřadné

- a) poměr slučovací
- b) poměr odporovací
- c) poměr stupňovací
- d) poměr vylučovací
- e) poměr důsledkový
- f) poměr vysvětlovací a důvodový

2. souvětí podřadné

- a) vedlejší věty obsahové: oznamovací, tázací, žádací
- b) vedlejší věty vztažné
- c) vedlejší věty příslovečné: místní, časové, účinkové, srovnávací, příčinné a důvodové, účelové, podmínkové, přípustkové, výjimkové

V porovnání s dnešní češtinou je popis syntaktické stránky češtiny 15. století náročnější, protože není používáno interpunkce, a to v některých případech znesnadňuje jednoznačné porozumění textu. „Interpunkce v našem smyslu se ustalovala až od 16. stol., v starších památkách se užívalo obvykle jen fakultativně teček nebo čárek a zcela chaoticky velkých písmen.“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 230) Proto existují „ve starém jazyce velké obtíže se stanovením hranic samostatných syntaktických jednotek“ (Bauer, 1960, s. 8).

Další odlišnost k popisu syntaktické stránky dnešní češtiny existuje v klasifikaci druhů souvětí. Pro starou češtinu je charakteristické, že existovaly „mezi souvětím souřadným a podřadným přechody dvojího druhu: 1. některé vztahy vět nebyly ani jasně koordinační, ani jasně determinační, a teprve časem se diferencovaly; 2. jindy se užívalo téhož prostředku k vyjádření vztahů koordinačních i determinačních.“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 267) Rozbor druhů vět ve skladbě o Tandariášovi není z tohoto důvodu ve všech případech zcela jednoznačný a o jejich klasifikaci by bylo možno polemizovat.

4.5 Lexikologie

Slovní zásoba literárních děl vzniklých v 15. století je ovlivňována jejich obsahovým zaměřením a také čtenářem, kterému je text určený. V době husitské „dochází k značnému zlidovění, popularizaci spisovného jazyka... spisovný jazyk se tak přibližuje jazyku mluvenému, soudobému jazyku lidovému.“⁴⁵

Lexikologie reagovala na tyto snahy pravděpodobně nejrychleji ze všech jazykových rovin. Změny provedené v rámci ostatních jazykových rovin v mluveném jazyce nebyly ihned zaznamenávány i v písemné podobě, do lexikologie písemně ztvárněných děl však pronikaly snadněji. Slovní zásoba češtiny byla obohacována hlavně výrazy spojenými s husitským hnutím, převážně z oblasti vojenství.

Pro 14. století nebylo typické přejímání slov z cizích jazyků v jejich původním znění. Naopak docházelo často k překládání latinských slov do češtiny, v 15. století se tyto snahy rozšířily i o jazyk německý. Důvodem je pravděpodobně samo husitské hnutí, které vyjadřovalo prosazováním češtiny svůj odpor k německým vrstvám.

⁴⁵ Cuřín, F. a kol. *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. 1. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1964, s. 106.

5. Jazykový rozbor skladby o Tandariášovi

Rozbor ortografie a jednotlivých jazykových rovin je doplněn výsledky kvantitativní analýzy jazyka skladby o Tandariášovi. Grafy byly zařazeny do textu, ale tabulky byly až na výjimky vloženy do příloh, aby nezesnadňovaly přehlednost práce.

5.1 Ortografie

Některé texty Pinvičkova sborníku pocházejí již ze 14. století (např. právě skladba o Tandariášovi), kdy převládal první spřežkový pravopis, který byl na přelomu 14. a 15. století nahrazen druhým spřežkovým pravopisem. Ale protože sám sborník byl sepsán až ve 2. polovině 15. století, je jeho písemná forma tvořena pravopisem charakteristickým pro tuto dobu. Můžeme tu tedy sledovat přechod z druhého spřežkového pravopisu na pravopis diakritický.

V následujícím textu bude uvedeno několik důležitějších příkladů pro dokázání tvrzení, že text o Tandariášovi je psán druhým spřežkovým pravopisem doplněným prvky pravopisu diakritického. Pravidla zápisu jednotlivých hlásek neplatí v rukopise bez výjimky, pokud se odchylky objeví jen ojediněle a nebudou svědčit o starších nebo budoucích změnách v pravopise, nebude jim věnována další pozornost.

5.1.1 Druhý spřežkový pravopis

Jako doklady užití druhého spřežkového pravopisu můžeme označit následující příklady:

cz > c např. *czeftu* (16/15), *moczny* (03/01), *nemocz* (25/13)

cz > č např. *cztwrteho* (06/16), *obyczeg* (05/01), *procz* (19/03)

rz > ř např. *krzieftianftwa* (11/18), *rzeczy* (03/09), *orz* (02/13)

f > s – na začátku slova a uvnitř něho

např. *fie* (24/01), *krafna* (24/01)

- jednou se v textu setkáváme i s označením hlásky s literou ff *kdeffy* (14/12), ale protože se v textu neopakuje, můžeme usuzovat, že se jedná o chybu autora

ff > š – na začátku a uprostřed slova

např. *bieffe* (17/21), *ffel* (24/33)

z > z např. *zemi* (01/06), *kaza* (07/14), *bez* (16/37)

z > ž např. *az* (11/22), *wzdy* (14/23), *ziw* (24/07)

g > j – před samohláskami kromě a a před souhláskami

např. *geden* (07/15), *przigeli* (06/20), *gmenowany* (06/02)

y > j – na konci slova a před vokálem a

např. *obyczey* (05/01), *ohleday* (03/03), *yakt* (28/03)

- předchází-li mu vokál a tvoří-li zároveň j s tímto předcházejícím vokálem jednu slabiku

např. *naylep* (18/08), *mileyffieho* (25/03)

g > g např. *purgrabi* (32/16)

v > u – na začátku slova a v předložce v

např. *vmyla* (17/02), *vwiezenie* (06/08)

u > u – uprostřed a na konci slova

např. *fluzbu* (30/27)

w > v např. *wzdy* (32/29), *zwani* (14/01), *hotow* (14/14)

5.1.2 Diakritický pravopis

Většina pravopisných jevů užívaných v textu o Tandariášovi je charakteristická pro druhý spřežkový pravopis. Objevují se však i další, které patří již pravopisu diakritickému. Nejvýraznějším jevem diakritického pravopisu, který můžeme sledovat ve skladbě Tandariáš a Floribella v Pinvičkově sborníku, je použití diakritických znamének. Dále dochází k nahrazení spřežky cz grafémem c, popř. č.

Stejně tak i užití litery kulaté s pro označení hlásky s je rozšířenější až v pravopise diakritickém. V této skladbě se objevují při zápisech hlásky s jak dnešní litera s, tak pro spřežkový pravopis typické ſ (oba způsoby jsou pozičně vázané). Obdobná situace nastává i u hlásky š, kdy je druhé z dlouhých s nahrazováno za určitých podmínek kulatým s, přičemž tyto podmínky jsou odvozovány z pravidel zápisu hlásky s. Pinvička v textu graficky nerozlišuje měkké a tvrdé l.

s > s – na konci slova, v pozici předložky, ojediněle i v předponě na začátku slova

např. *Tandarius* (01/06), *czas* (01/27), *snim* (11/07), *sfede* (22/24), *sfefti* (26/26)

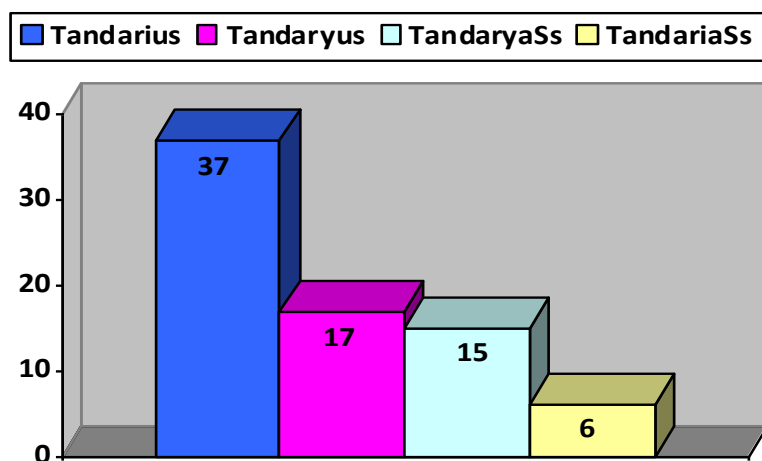
ſs > š – na konci slova

např. *Artuſs* (17/01), *Tandaryafs* (34/39)

5.1.3 Charakteristika dalších pravopisných jevů

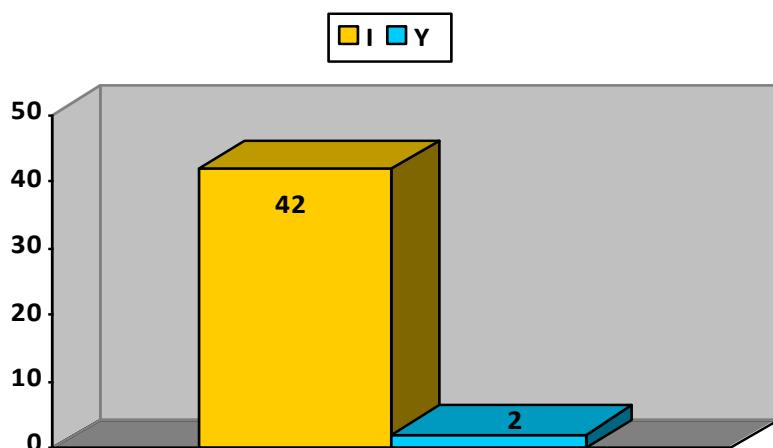
a) Psaní i/y

Psaní i/y po jednotlivých hláskách v této skladbě nemá pevná pravidla, přesto je možné konstatovat, že po určitých hláskách má autor tendenci užívat měkkého i či tvrdého y. Po pravopisně tvrdých souhláskách h, ch, k, r, d, t, n, které jsou zapisovány literami h, ch, k, r, d, t, n, následuje vždy grafém y, lze tedy předpokládat, že autor si byl vědom aspektu tvrdosti u těchto hlásek a spojoval s ním tyto grafémy. Jedinou výraznější výjimku tvoří jméno hlavní postavy, které se v textu objevuje ve čtyřech různých podobách, z nichž u dvou následuje po r i měkké a u dvou y tvrdé (viz graf č. 1, tab. 9). Nejfrekventovanější z nich je latinský tvar *Tandarius*, z něhož se pravděpodobně odvodily výrazy ostatní. *Tandaryus* vznikl užitím pro češtinu typického tvrdého y po grafému r, tvary *Tandaryařs* a *Tandariařs* pak počestěním slova.

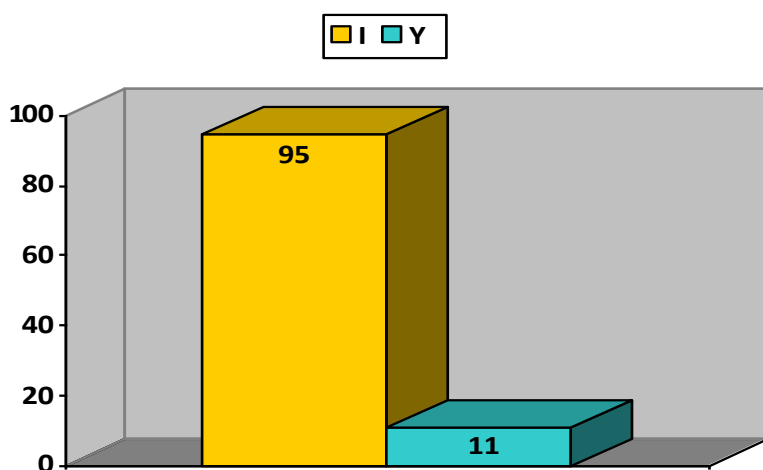
Graf č. 1: Psaní slov *Tandarius*, *Tandaryus*, *Tandaryařs* a *Tandariařs*

Problematictější je psaní i/y po pravopisně měkkých souhláskách. Po hláskách *t', d', ň* následuje vždy měkké i, z čehož lze usuzovat, že si byl autor textu vědom měkkosti těchto hlásek, kterou spojoval s grafémem i. Problematictější je psaní i/y po písmenech *č, ř, š, ž*. Po *ž* v textu vysoce převládá psaní i měkkého (viz graf č. 2, tab. 7). Tvrdé y se vyskytuje pouze ve dvou případech a těm není vzhledem k vysoké převaze i měkkého věnována další pozornost. Jedná se o tvary *neuzyl* (05/02), který se v textu objevuje i jako infinitiv *uziti* (01/09, 05/37), a v *wezy* (12/38), které je následováno výrazem *k wezi* (16/38).

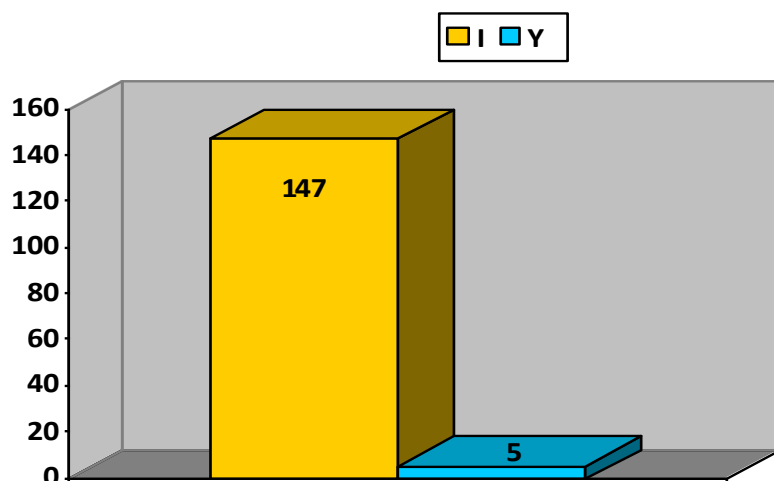

Graf č. 2: Psaní i/y po písmenu ž

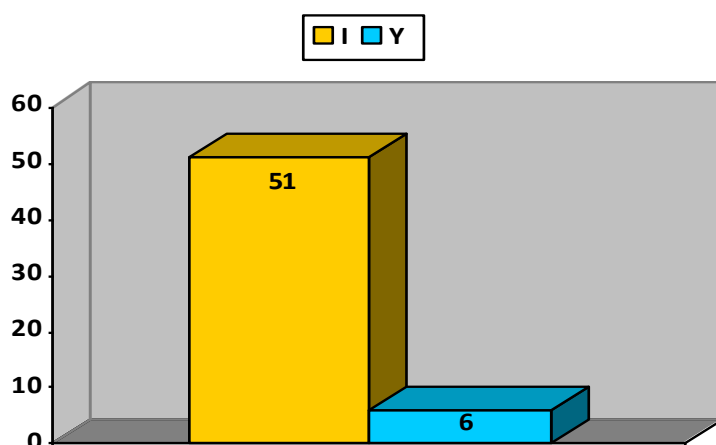
Po š, ř a č měkké i sice převládá, ale počet zápisů y tvrdého tu není zanedbatelný (viz grafy č. 3, 4, 5, tab. 4, 5, 6). Nebylo vysledováno žádné pravidlo, podle něhož by bylo po těchto grafémech psáno y tvrdé, ale platí, že jejich frekvence je vyšší na koncích slov. Příklady zápisu tvrdého y po těchto literách jsou: *kratffy* (21/12), *zleczy* (11/14), *offkoczychu* (03/13), *orzy* (21/18).

Graf č. 3: Psaní i/y po písmenu č

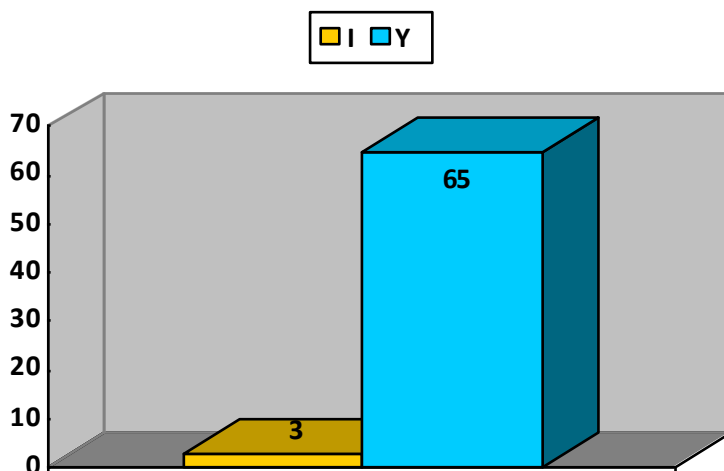

Graf č. 4: Psaní i/y po písmenu ř

Graf č. 5: Psaní i/y po písmenu š

Ve staré češtině existoval podle Gebauera rozdíl mezi i a y. „Při tom však nalézáme počínajíc od stol. XV, že v textech, které jinak dobře rozeznávají i a y, hojně nebo i pravidelně bývá psáno y místo žádaného i po souhláskách sykavých, zejména po z, s, c, po ž, š, č, po ř, někdy také po j.“ (Gebauer, 1963, s. 212) V případě textu o Tandariášovi je možné konstatovat, že přestože vznikl v 2. polovině století 15., toto Gebauerovo pozorování pro něj platí jen částečně, a to v případě sykavek c, z a s (viz graf č. 6 a tab. 2, 3). Pro ž, š, č, ř a j převládá sice psaní grafému měkké i (viz grafy 2, 3, 4, 5 a tab. 1), ale počet užití y tvrdého není zanedbatelný. Můžeme tedy usuzovat, že jde v těchto případech o počátky pronikání grafému y do těchto pozic.

Graf č. 6: Psaní i/y po grafému cz značícím hlásku c

Grafém g, který v některých pozicích označuje hlásku j, je mimo jediné výjimky, které není vzhledem k vysoké převaze y tvrdého věnována pozornost, následován vždy jedinečně měkkým i. Po hlásce c značené písmenem c nebo spřežkou cz následuje vždy tvrdé y, výjimkami jsou slova *chczit* (03/33) a *nechczit* (34/37), kde je pravděpodobně důvodem použití měkkého i následující zdůrazňovací koncovka *ť* (viz graf č. 6). Po grafémech označujících obojetné souhlásky je psaní i/y zcela kolísavé.

b) Rozdělování slov

Rozdělování slov v textu o Tandariášovi není totožné s dnešním, jedná se především o rozdělování předložek a slov, k nimž se vztahují. Jako doklad této skutečnosti můžeme uvést užití předložky přēs, která je v textu zapisována *przieſ*. Jedná se například o výrazy *przieſles* (02/15) či *przieſhlawu* (32/47). Dlouhé s není v této skladbě nikdy zapisováno na konci slova, ale jen uvnitř něho, proto můžeme předpokládat, že předložka přēs byla považována za součást následujícího slova. Podobně i u vlastní předložky v můžeme doložit, že je graficky pevně spojována s následujícím slovem, protože ve výrazu *wumyſl* (23/02) nenásleduje po předložce w zápis hlásky u pomocí litery v, jak je tomu na začátku slova, ale pomocí u, které se píše uvnitř slova.

c) Diakritická znaménka

Kvantita samohlásek není v textu o Tandariášovi označována ani zdvojením liter, ani diakritickými znaménky. Poměrně často používá Pinvička diakritické znaménko tečky nad literami i/y. U litery i ho zapisuje ve většině případů, u litery y pak častěji, když stojí na konci slov, a téměř vždy, když stojí na konci posledního slova ve verši. Tečky je užíváno u krátkých i dlouhých vokálů, proto můžeme usuzovat, že Pinvička sledoval použitím znaménka tečky převážně funkci zdobnou.

Složitější je popis užívání diakritického znaménka háček. Pinvička ho užívá sice nepravidelně, ale převážně s účelem označit měkkost souhlásky. Přesto je možné konstatovat, že správné použití háčku nepochopil. To je možné doložit na výrazech *dworže* (09/27), *wecě* (08/04), *rytierže* (33/14), *skrže* (15/12) nebo *čo* (02/27). Nejčastěji se háček objevuje při zapisování hlásek ž, ř a č, ale ojediněle i u hlásek ň nebo ě (viz tab. 10). Grafémů ž a rž autor správně používá jen pro označení pravopisně měkkých hlásek ž a ř, i když v případě grafému rž je možno grafém považovat za špatně utvořený. Grafém č přibližně v polovině případů ztvárňuje hlásku č a v druhé polovině hlásku c. Z tohoto důvodu lze tvrdit, že autor zcela nepochopil, že háček v grafému č by měl označovat pouze hlásku č a už ne zároveň i hlásku c, jak tomu bylo u sprežky cz ve sprežkovém pravopise.

Tab. 10
Užití diakritického znaménka háček

Grafém	Počet výskytů	Výrazy
Ž	17	<i>na lože</i> (26/04), <i>možeme</i> (17/11), <i>že</i> (28/15), <i>cožkoliwiek</i> (34/33), <i>do weže</i> (06/38), <i>bieže</i> (16/38), <i>což</i> (31/39), <i>knieže</i> (16/42), <i>wieže</i> (09/45), <i>takže</i> (29/47)
Rž	13	<i>dworže</i> (11/01), <i>w mierže</i> (20/09), <i>skrže</i> (24/15), <i>rytierže</i> (33/14), <i>poprže</i> (01/34), <i>pržal</i> (33/35), <i>patrže</i> (02/48), <i>vwrže</i> (14/48), <i>zetrže</i> (16/48)
Č	12	<i>čerwenu</i> (22/16), <i>čas</i> (14/40), <i>flowče</i> (09/19), <i>w posadče</i> (05/20), <i>wecě</i> (02/37), <i>čo</i> (11/23),
Ň	2	<i>naň</i> (22/33)
Cž	1	<i>pocže</i> (02/50)
Ě	1	<i>wŃŃěchno</i> (17/34)

I když je háčeků užíváno jen ojedinele a mnohdy v jiných pozicích než v dnešní češtině, byl Pinvička s jejich existencí očividně seznámen. Navíc neužívá starší formy zapisování měkkosti hlásek pomocí znaménka tečky, ale používá pozdější formu háčku. I zde je možné považovat za jeden z impulzů pro užití háčeků snahu zvýšit zdobnost textu a ozvláštnit ho.

5.1.4 Shrnutí

Sledovaný text je psán druhým spřežkovým pravopisem, do kterého tu však pronikají i jednotlivé prvky z pravopisu diakritického. V textu se objevuje pro diakritický pravopis typický zápis hlásek s a š pomocí grafémů s a šs, tedy s využitím kulatého s. Těch je využito jen v pozici na konci slova, v případě grafému s i v pozici předložky a ojedinele i v předponě. V několika případech také dochází k nahrazení původní spřežky cz grafémem c, který pak označuje buď c, nebo č.

Ve sledovaném textu je částečně užíváno diakritických znamének. Poměrně častá je tečka, která je spojována převážně s měkkým i a tvrdým y. Nemá však funkci označování kvantity, ale pravděpodobně se snaží pouze zvýšit estetický dojem z grafické podoby skladby.

V menším množství se objevuje ve skladbě znaménko háček. Ani tohoto diakritického znaménka neužívá autor vždy stejným způsobem jako je tomu dnes, jedinou výjimkou je grafém ž, kterého je používáno jen u zápisu hlásky ž. Grafém rž vždy zapisuje hlásku ř, i když je vytvářen jinak než dnešní ř. Největší nepochopení je možno sledovat u grafému č, který v polovině případů ztvárňuje hlásku c a v druhé polovině hlásku č. Přestože autor funkci diakritických znamének ještě zcela nepochopil, je přínosem pro vývoj ortografické stránky staré češtiny již samotná skutečnost, že je jich v textu užito. Pinvička nepoužívá starší varianty diakritických znamének pro značení měkkosti hlásek, tedy tečky, ale rovnou pozdější formy háčku. Podobně jako u znaménka tečky i zde lze usuzovat, že autor užíval diakritického znaménka háček částečně jako ozdobu textu.

Odlišné od dnešního stavu je rozdělování slov v textu o Tandariášovi. Některá slova jsou tu spojována do jednoho. V rozboru je doloženo propojování substantiv s některými předložkami, v dalších případech není možno s jistotou říct, zda jsou slova skutečně zapisována společně nebo autor jen nedodržel dostatečně velkou mezeru mezi slovy.

Psaní i/y po určitých grafémech většinou odpovídá dobovému úzu. Po pravopisně tvrdých hláskách h, ch, k, r, d, t, n je zásadně zapisováno tvrdé y. Jedinou výjimku tvoří tvary slov Tandarius a Tandariafs, která jsou však přibližně stejně frekventovaná jako tvary slov Tandayus a Tandaryafs. Po grafémech označujících hlásky t', d', ň a j následuje jediné měkké i. Podle Gebauera by mělo být v textech pocházejících z 15. století užíváno po grafémech z, s, c, ž, š, č a ř tvrdého y. V sledovaném textu vysoce převažuje po hláskách ž, š, č, a ř psaní i měkkého, i když ve všech těchto případech se objevují i výjimky. Po z, s a c je většinou zapisováno y tvrdé. Gebauerovu názoru o psaní i/y tedy odpovídá jen převažující zápis y tvrdého po grafémech označujících hlásky z, s a c. Po obojetných souhláskách je psaní i/y zcela nepravidelné.

Stav ortografické stránky tohoto textu odpovídá době jeho vzniku, protože v 15. století sice převládá ve staročeských textech druhý spřežkový pravopis, ale již od 14. století do něj pronikaly jevy pravopisu diakritického.

5.2 Hláskosloví

Druhá polovina 15. století je obdobím, kdy většina hláskoslovných změn již proběhla nebo byla dokončována. Přesto nalezneme v rukopisech autorů z této i z pozdější doby množství případů, ve kterých se některá z proběhnutých změn neodráží. Důležitým parametrem je osobnost autora či pisatele, jehož jazyk dílo ovlivňoval.

Dále bude následovat přehled nejvýznamnějších hláskoslovných změn probíhajících ve 14. a 15. století s popisem jejich využití ve skladbě o Tandariašovi v Pinvičkově sborníku.

5.2.1 Samohláskové změny

Přehláska 'u > i

Tato změna je v textu zcela dokončena. Proběhla na příklad ve slovech jutro > jitro, lubú > libú, k ludu > k lidu, čúti > číti, kdy se ve sledovaném textu objevují až tvary s variantou i-ovou, a to ve tvarech *gitro* (29/07), *libu* (18/06), *k lidu* (03/10), *cziti* (09/03).

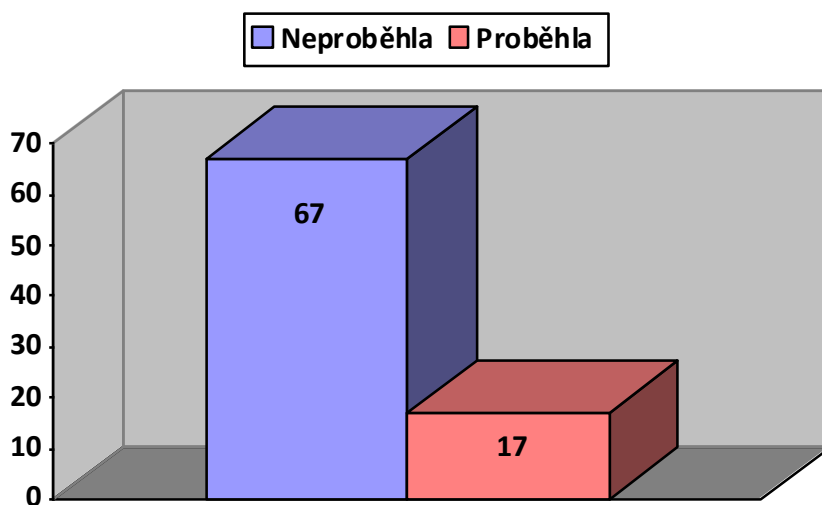
Přehláska 'o > ě

Doklad o proběhnuté přehlásce 'o > ě je možné nalézt v koncovkách slov *Tandariaffewi* (21/17), *Artuffewi* (28/19), *Artuffewu* (13/22), *Artuffewym* (16/08),

wiezniewi (28/07), *kralewi* (06/11). Pro dobu vzniku tohoto písemného textu je dochovaná přehláska *´o > ě* neobvyklá, protože „v průběhu 14. stol. až do začátku stol. 15. lze zjistit přibývání přehlasovaných tvarů, avšak později zcela zvítězily tvary nepřehlasované.“ (Komárek, 1958, s. 102) Jedním z důvodů pro dochování této hláskoslovné změny je pravděpodobně samotný vznik skladby ve 14. století, pro které byla charakterističtější.

Diftongizace o > uo, ó > uó

V textu o Tandariášovi se odráží proběhlá diftongizace o > uo, ó > uó jen částečně (viz graf č. 17, tab. 20). Výsledek změny je představován na příklad slovy *wuoli* (20/35), *zuoftali* (09/06), *puol* (24/12), *buoh* (10/21), počáteční fázi na druhou stranu charakterizují slova *kon* (16/36), *radczow* (19/27), *rekow* (23/08), *mozejs* (02/25), *twoy* (11/37). U Pinvičky dochází k diftongizaci nejčastěji u dlouhých vokálů po retnicích, ale není to pravidlem.

Graf č. 17: Počet výskytů proběhlé a neproběhlé diftongizace o > uo, ó > uó

Ztráta jotace ě > e

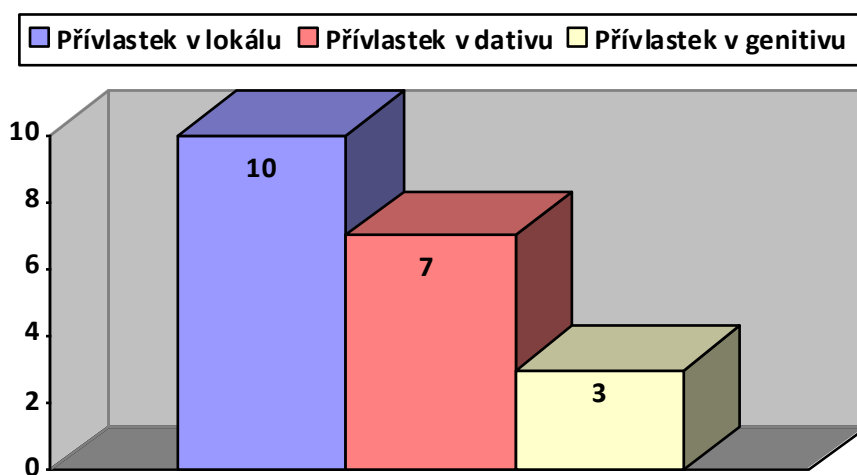
Ztráta jotace v době vzniku Pinvičkova sborníku probíhala, ale v textu o Tandariášovi není její výsledný stav rozšířen do všech pozic. Na tomto textu není možné doložit Gebauerův názor o postupném rozšiřování této změny po určitých hláskách (viz Kapitola 4.2). Ztráta jotace proniká jen do menší části k tomu způsobilých výrazů, např. u výrazů *obyczey* (05/01), *zgewiti* (26/02), *przemohl* (18/07), *przigel* (29/12), *wfede* (17/32). Neexistuje však žádné pravidlo, po které hlásce ke změně došlo. Dokonce

i u totožných slov nebo slov se stejným základem se lze setkat s oběma variantami (např. *giel x przigel*, *ſie x ſe* nebo *giey x gey*).

Protože ztráta jotace proběhla z velké části již ve 14. století, je možné konstatovat, že Pinvička se koncem 15. století při psaní tohoto textu drží spíše staršího jazykového úzu.

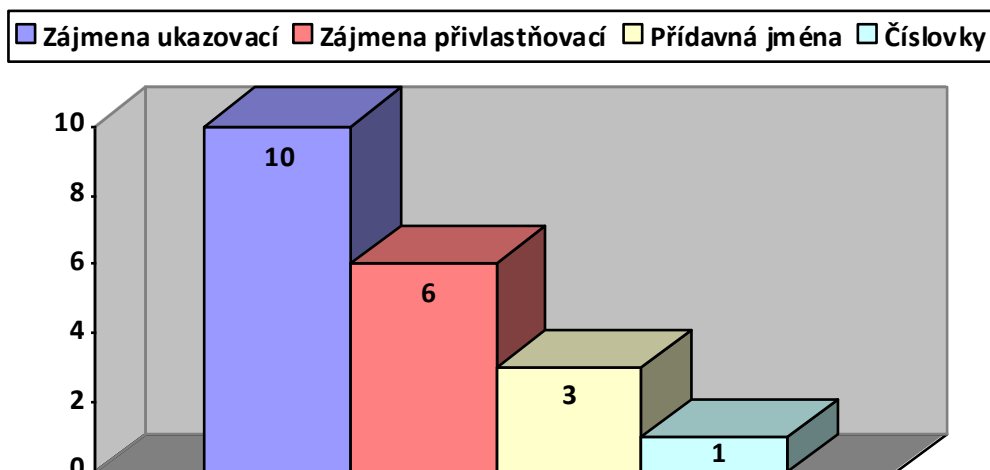
Diftongizace ý > ej

Důsledky této změny se projevují v textu o Tandariášovi celkem v 20 případech, a to vždy v koncovce shodných přívlastků před substantivy femininními. Nejčastěji se objevují v koncovkách lokálu (např. *w tey zemi* (07/32), *na tey lucze* (14/43), *po twey wuoli* (20/35)) a dativu (např. *ke zley wuoli* (11/50), *ſwey panie* (07/14), *k tey mierze* (21/47)). Výjimečně stojí diftong –ej v koncovce genitivu (např. *tey kniezny bratr* (29/40), *do tey zemie* (25/11)) a v jediném případě se nachází jinde než v pozici na konci slova: *teyto pannie* (13/35) (viz graf č. 15, tab. 18).

Graf č. 15: Proběhlá změna ý > ej ve shodných přívlastcích před femininními substantivy

Diftongizace ý > ej probíhala v přívlastcích nejčastěji u zájmen ukazovacích a přívlastňovacích. V mnohem menší míře se objevuje koncovka –ej u adjektiv (viz graf č. 16, tab. 19). Důvodem může být vyšší frekvence zájmen ve shodných přívlastcích, ale i jistý aspekt hovorovosti spojovaný převážně se zájmeny ukazovacími.

Graf č. 16: Proběhlá změna $y > ej$ ve shodných přivlastcích podle slovních druhů

Skutečnost, že Pinvička zapisoval výsledek proběhnuvší diftongizace $y > ej$, je z pohledu textů z konce 14., 15. a 16. století neobvyklá, protože „psané památky většinou zachovávají starý stav s y “ (Komárek, 1958, s. 144). Důvod lze spatřovat v samotném obsahovém zaměření textu. Protože skladba o Tandariášovi plní v první řadě funkci zábavnou, nepůsobí použití nespisovné koncovky $-ej$ rušivě, ale naopak koresponduje s obsahem textu a dotváří ho. Jiným možným vysvětlením pro pro 15. století neobvykle rozsáhlý zápis koncového stavu proběhnuté diftongizace $y > ej$ je snaha přizpůsobit jazyk díla lidovému mluvenému jazyku, tedy řeči jeho předpokládaného čtenáře.

Diftongizace $ú > au > ou$

Tato jazyková změna do jazyka textu o Tandariášovi neproniká, ve všech případech je použito hlásky $ú$. Jedná se např. o výrazy *v tuhach* (14/13), *rzkucz* (07/15), *na dubrawu* (31/30). Protože se tato hlásková změna rozšiřovala převážně až ve století 15., není neobvyklé, že ji Pinvička do svého písemného projevu ještě nezařadil.

Monoftongizace $ie > í$

Monoftongizace $ie > í$ je v textu zaznamenána jen výjimečně. I v těchto případech však Pinvička užívá v textu v dalších výskytech těchto slov i druhou starší variantu, jedná se např. o 3. os. sg. aoristu slovesa běžeti *biezi* (13/38) x *biezie* (04/03) nebo o přivlastňovací zájmeno *gegíe* (09/10) x *gegi* (03/34).

Monoftongizace uo > ů

V tomto případě není hlásková změna v jazyce autora zachycena. V textu je vždy užitó výchozí dvojhlásky uo, např. ve výrazech *wuoli* (20/35), *zuoftali* (09/06), *puol* (24/12), *buoh* (10/21).

Úžení é > í

Ani úžení é > í není v popisovaném textu doloženo. Nacházejí se tu ale případy, ve kterých později k dotýčnému úžení dojde, např. ve slově *naylep* (19/22).

Téžeslabičné aj > ej

Změna téžeslabičného aj > ej do jazyka textu neproniká, usuzujeme tak z výrazů *naylepe* (05/26), *nazaytrzie* (12/28), *ptay fie* (30/28), *day* (36/36) atd. V památkách 15. století se téměř nevyskytuje, proto Pinvičkův způsob zápisu aj zcela odpovídá době vzniku díla.

5.2.2 Souhláskové změny

Protetické v-

Ve skladbě o Tandariášovi se protetické v- objevuje v pěti výskytech, např. *vwotcze* (08/12), *wotaza* (14/36), *kwotczy* (21/36). Vzhledem k počátku jeho rozšiřování ve 14. století lze konstatovat, že v jazyce sledovaného textu je hojnó.

Asimilace znělosti

Asimilace znělosti proniká do jazyka textu jen v omezené míře. Nejčastěji se jedná o znělé souhlásky před pauzou, např. *otnas* (03/24), *otkrále* (27/49). Pro další slova platí, že se v nich projeví v budoucnu, např. *Sbozie* (20/18).

Disimilace šč > šť

Jazyk skladby o Tandariášovi zahrnuje pouze výsledek této změny, např. *odpufftienie* (15/25), *luczifftie* (32/39), *fftiefti* (33/46).

5.2.3 Shrnutí

Hláskoslovné změny, které probíhaly ve 14. a 15. století, pronikají do textu o Tandariášovi v různé míře. Přestože není možné přesně určit rozsah jednotlivých jazykových změn na konci 15. století, protože autoři textů z tohoto období se neshodovali v jejich zápisech, můžeme na základě analýzy hláskosloví textu o Tandariášovi konstatovat, že jeho autor používá spíše staršího jazykového úzu. Dokladem mohou být

záznamy výrazů, v nichž se odráží proběhnutá ztráta jotace jen zčásti. Stejně tak pronikají do skladby o Tandariášovi jen v některých případech diftongizace $o > uo$ a monoftongizace $ie > i$, které byly podle historických mluvnic v 2. polovině 15. století v textech rozšířenější, než jak je tomu ve sledovaném textu.

K podobnému závěru vedou i v jazyce díla zcela nezobrazené výsledky diftongizace $ú > ou$, která se vzhledem k svému pronikání do staré češtiny od 14. století měla v jazyce textu aspoň zčásti odrazit. I zbytky přehlásky $’o > ě$ v textu nejsou pro dobu napsání Pinvičkova sborníku typické, protože tato hláskoslovná změna začala mizet ze staré češtiny již na přelomu 14. a 15. století.

Naopak za znak mladšího jazyka, tzn. jazyka konce 15. století, lze považovat do textu ve všech případech proniklou přehlásku $’u > i$, protože ta byla dokončena až koncem 2. třetiny 14. století. Zvláštní místo zaujímá v jazyce sledovaného textu diftongizace $ý > ej$, která se v písemné formě staré češtiny začala objevovat až koncem 14. století a se svým poměrně hojným rozšířením činí jazyk textu charakteristickým spíše pro 15. století. Jiným vysvětlením by mohla být autorova snaha využít prvku lidového jazyka, pro něhož je tato hláskoslovná změna typická, aby přiblížil text širším vrstvám obyvatelstva.

Ze souhláskových změn lze ve skladbě o Tandariášovi zachytit případy využívající protetického $v-$, jiné protetické a hiátové hlásky však autor nepoužívá. Ani asimilace znělosti není velmi rozšířená, bylo nalezeno jen několika dokladů proběhnuté asimilace znělosti na konci slov. Disimilace $šč > šť$ pronikla na rozdíl od ostatních souhláskových změn ve sledovaném textu do všech pozic.

I přes nedostatečné proniknutí některých hláskoslovných změn do jazyka textu nemůžeme kategoricky usuzovat, že autor byl ovlivněn při psaní díla jazykovým stavem předlohy tohoto textu, která se objevila ve staré češtině již ve 14. století. Důvodem je již zmiňovaná volnost v pronikání těchto změn do jazyka textů různých autorů. Přesto je možné konstatovat, že se autor textu o Tandariášovi drží spíše staršího jazykového úzu.

5.3 Morfologie

5.3.1 DEKLINACE

Rozbor textu o Tandariášovi z hlediska deklinace bude rozdělen podle slovních druhů, tedy na substantiva, adjektiva, zájmena a číslovky. Pokud to bude možné, bude do analýzy zahrnuta konfrontace získaných výsledků s informacemi obsaženými v publikaci Staročeský text z kvantitativního hlediska N. Kvítkové (2001), který se zabývá rozborem staročeského textu Dalimilovy kroniky zapsané ve Vídeňském rukopise, tedy v díle z konce 14. století.

5.3.1.1 Substantiva

Ve sledovaném textu je užíváno substantiv všech rodů, vždy se jedná o deklinaci jmennou. V následujícím přehledu budou zapsány příklady jednotlivých deklinačních typů, které se v textu objevují.

a) Maskulina

o-kmeny: životné: *pani* (nom. pl., 19/10), *fup* (nom. sg., 28/53), *trzapflek* (nom. sg., 30/26)

neživotné: *dwor* (ak. sg., 19/27), *hradowe* (nom. pl., 30/15), *czaf* (nom. sg., 12/43), *druhow* (gen. pl., 12/01)

jo-kmeny: životné: *kral* (nom. sg., 28/04), *panicz* (nom. sg., 03/05), *kon* (nom. sg., 16/36)

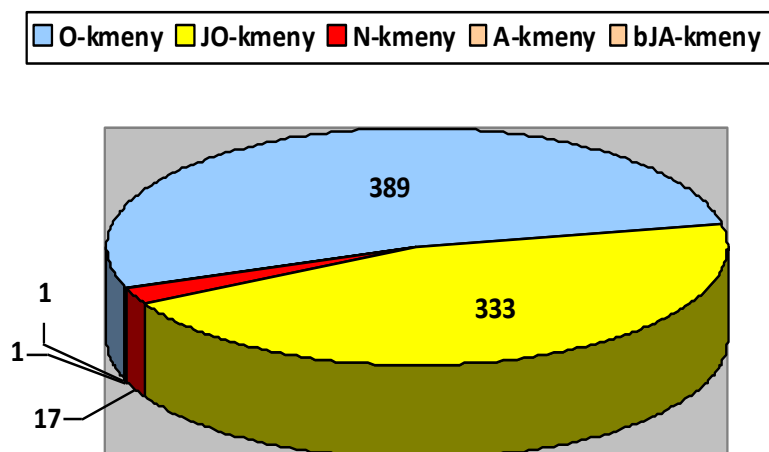
neživotné: *obyczeg* (ak. sg., 05/01), *zwonczy* (instr. pl., 34/01), *ohen* (nom. sg., 19/20)

a-kmeny: *fluham* (dat. pl., 27/36)

ɔja-kmeny: *purgrabi* (nom. sg., 32/16)

n-kmeny: *w den* (lok. sg., 29/44)

V textu o Tandariášovi převažují u maskulin o-kmeny a jo-kmeny (viz graf č. 7, tab. 10), stejně jako je tomu v celé slovní zásobě. Ostatní kmeny se objevují jen výjimečně.

Graf č. 7: Maskulinní kmeny

b) Feminina

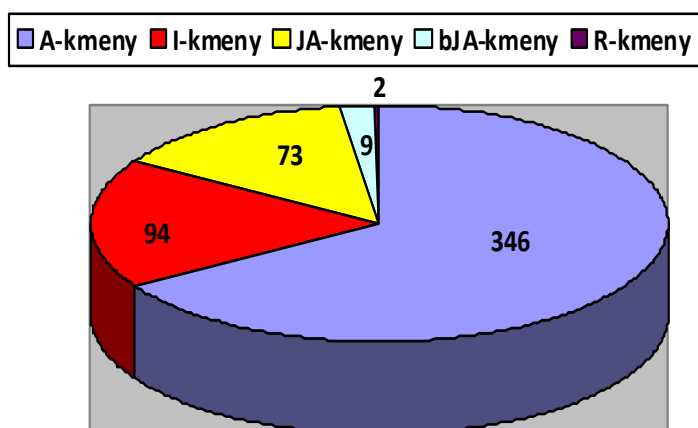
a-kmeny: *panny* (nom. pl., 24/24), *nowin* (gen. pl., 18/01), *przed komnatu* (instr. sg., 22/02), *od hor* (gen. pl., 02/06)

ja-kmeny: *w nedieli* (lok. sg., 08/01), *zlatniczemi* (instr. pl., 14/02), *do zemie* (ak. sg., 25/11), *po wuoli* (dat. sg., 20/35)

ɔja-kmeny: *panie* (nom. pl., 30/41)

i-kmeny: *we wieczech* (lok. pl., 09/02), *na myfli* (lok. sg., 21/03), *czeft* (ak. sg., 29/03), *w milofti* (lok. sg., 20/04)

r-kmeny: *ſe dczalami* (instr. pl., 14/51)

Graf č. 8: Femininní kmeny

Na rozdíl od maskulin převažuje u femininních substantiv vysoce jen jediný druh kmenů, a to a-kmeny, k nimž se řadí téměř dvě třetiny všech feminin. Nezanedbatelné místo mezi femininy zaujímají dále i i-kmeny a ja-kmeny (viz graf č. 8, tab. 11).

c) Neutra

o-kmeny: *krzieftianŃwa* (gen. sg., 11/18), *gitra* (gen. sg., 11/03), *rano* (nom. sg., 22/41)

jo-kmeny: *na loze* (ak. sg., 26/04), *ŃtanowiŃŃtie* (ak. pl., 26/06), *v poli* (lok. ag., 03/29)

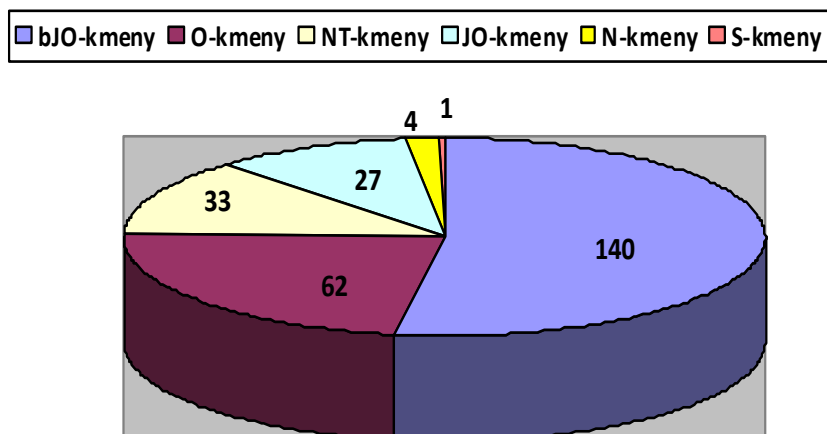
ɔjo-kmeny: *od przikrytie* (gen. sg., 28/01), *zdrawie* (ak. sg., 25/38), *kopie* (ak. sg., 02/07)

nt-kmeny: *kniezata* (nom. pl., 05/42), *kniezat* (gen. pl., 22/49)

s-kmeny: *kola* (nom. pl., 29/15)

n-kmeny: *gmie* (ak. sg., 03/27)

U neutrálních kmenů použitých v textu o Tandariášovi je situace podobná té u kmenů femininních. Zde vysoce převažuje užití ɔjo-kmenů, které zahrnují více než polovinu všech neuter vyskytujících se ve sledovaném textu (viz graf č. 9, tab. 12).

Graf č. 9: Neutrální kmeny

Poznámky k substantivům

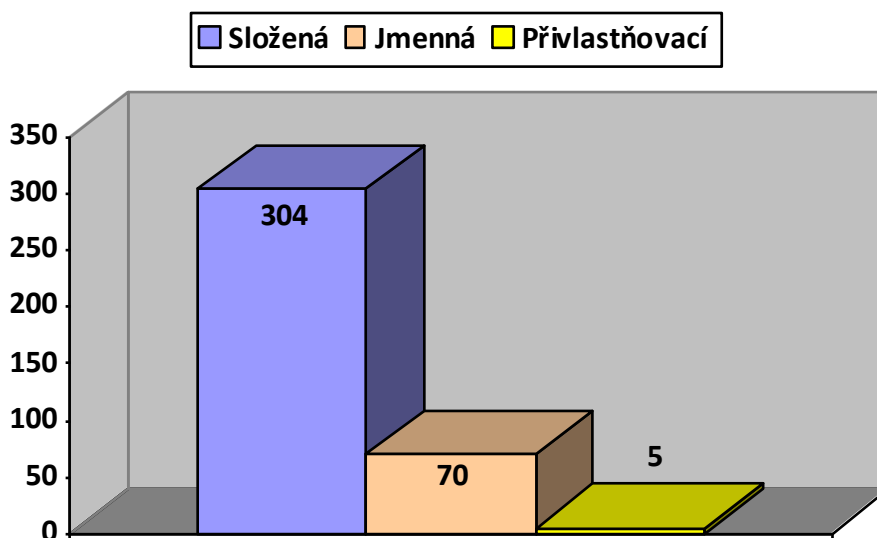
Pouze tvar plurálu mají slova *na letnicze* (ak., 07/01), *lide* (nom., 33/12) a pomnožné substantivum *w wrata* (ak., 02/18). Autor textu o Tandariášovi s oblibou užívá

zpodstatnělých adjektiv, např. *mila* (32/11), *kralewa* (17/17). Celkový počet 1 579 substantiv obsažených v textu o Tandariášovi obsahuje 38 zpodstatnělých adjektiv, to znamená, že tyto tvoří přibližně 2,5 % jejich počtu.

Některé substantivní kmeny se v historické době zařadily do jiných kmenů, popř. zanikly či nově vznikly, v tomto jazykovém rozboru jsou však popisovány ve svém původním stavu, tzn. v rámci původních kmenů. Přesto je nutno doplnit, že s-kmeny neuter se postupně přiřadily k o-kmenům neuter, n-kmeny neuter taktéž k o-kmenům neuter, r-kmeny feminin k femininním a-kmenům a maskulinní n-kmeny k maskulinním o-kmenům.

5.3.1.2 Adjektiva

V textu o Tandariášovi vysoce převažují adjektiva složená. Poměrně často je užito i jmenných tvarů adjektiv a jen v několika ojedinělých případech se objevuje adjektivum přivlastňovací (viz graf č. 10, tab. 13).

Graf č. 10: Adjektiva

Ze složených adjektiv se v textu nejčastěji používají běžná, v jazyce silně rozšířená adjektiva, např. *krafna* (08/04), *weliky* (11/06), *dobrych* (11/23), *zlym* (05/02), *gineho* (31/11), *czerwenu* (04/17). Kvítková došla při kvantitativní analýze Vídeňského rukopisu

Dalimilovy kroniky k závěru, že použití adjektiv je těsně spjato s tematikou díla.⁴⁶ Při analýze textu o Tandariášovi byla vysledována některá složená adjektiva, která se pojí s rytířskou tematikou díla, jedná se např. o *cztnu* (19/06), *lity* (07/15), *vdatny* (10/30), ale ty jen doplňují základní běžně rozšířená adjektiva.

Jmenná adjektiva se v textu většinou objevují jako část přísudku jmenného, např. *rada* (25/08), *zloften* (03/18), *wefel* (31/21), *hoden* (01/11), *ziw* (34/43). Jako příklad adjektiva přivlastňovací může sloužit výraz *seftrzienczem Artuffewym* (16/08).

Kvítková se při rozboru staročeského textu Dalimilovy kroniky setkává se substantivizací adjektiv, které jsou podle jejího názoru „pro Vídeňský rukopis a zároveň i pro text kroniky velmi příznačná a nápadná svou četností.“ (Kvítková, 2001, s. 95) S počtem 38 výskytů, jak bylo uvedeno při analýze substantiv, můžeme stejné stanovisko zaujmout i u textu o Tandariášovi.

5.3.1.3 Pronomina

Pronomina jsou skloňována podle zájmené deklinace. Již ve 14. století se rozlišovala na rodová a bezrodá, stejné dělení bude použito i v tomto rozboru. Zájmen využívá Pinvička v textu o Tandariášovi hojně, frekvence jejich jednotlivých druhů je zanesena do grafu č. 11 a tab. 14.

Bezrodá zájmena použitá v textu se z velké části shodují s jejich současnými tvary: *ga* (nom.), *mne* (gen.), *mi/mnie* (dat.), *mne/mie* (ak.), *ty* (nom.), *tobie/ti* (dat.), *tie/tebe* (ak.), *febe* (gen.), *šobie* (dat.), *f febu* (instr.), *nam* (dat.), *nama* (dat., duál), *ny/naf* (ak.), *wy* (nom.), *waf* (gen.), *wam* (dat.).

Autor nepoužívá obvykle duálové tvary, jediné výjimky tvoří *náma* (dat.). V textu neexistuje jiný případ, kdy by bylo vhodné použít duál, proto nemůžeme vyvozovat, že duál u zájmen v jazyce Pinvičkova sborníku ustupuje.

Rodová zájmena jsou rozlišována do tří jmenných rodů: mužského, ženského a středního. Z osobních zájmen to jsou: *on/an* (nom.), *geho/nieho* (gen.), *gemu/mu* (dat.), *geho/gey/ho* (ak.), *nim* (instr.), *ona* (nom.), *gie/nie* (dat.), *gi/ni* (ak.) a v množném čísle *oni/ani* (nom.), *gich/nich* (gen.), *gim/nim* (dat.), *nie* (ak.), *nimi* (instr.).

⁴⁶ Viz Kvítková, N. *Staročeský text z kvantitativního hlediska*. Praha : Pedagogická fakulta UK, 2001, s. 95.

Zájmena přivlastňovací jsou v textu obsažena hojně: *moge/me* (nom. sg., fem.), *meho* (gen. sg., mask.), *memu* (dat. sg., fem./neut.), *meho* (ak. sg., mask.), *twe* (nom. sg., neut.), *twe* (gen. sg., fem.), *twemu* (dat. sg., mask.), *twe* (dat. sg., fem.), *twu* (ak. sg., fem.), *twoy* (ak. sg., mask.), *twem* (lok. sg., mask./neut.), *twe* (lok. sg., fem.), *twe* (ak. pl. fem.), *fweho* (gen. sg. mask.), *fwu* (ak. sg., fem.), *fwoy* (ak. sg., mask.), *fwem* (lok. sg., mask.), *fwoge* (ak. pl.), *fwa* (ak. pl., fem.), *geho* (nom./gen./dat./ak./instr. sg./pl., mask./fem.), *gegi* (nom./ak. sg., mask.), *gegieho* (gen./ak. sg., mask.), *gegie* (dat. sg., fem.), *naffie* (dat. sg., fem.), *naffym* (instr. sg., mask.), *gich* (nom./ak. sg., mask./fem.).

Ze zájmen ukazovacích je v textu o Tandariášovi nejčastější zájmeno *ten/ta/to*. Objevují se následující tvary:

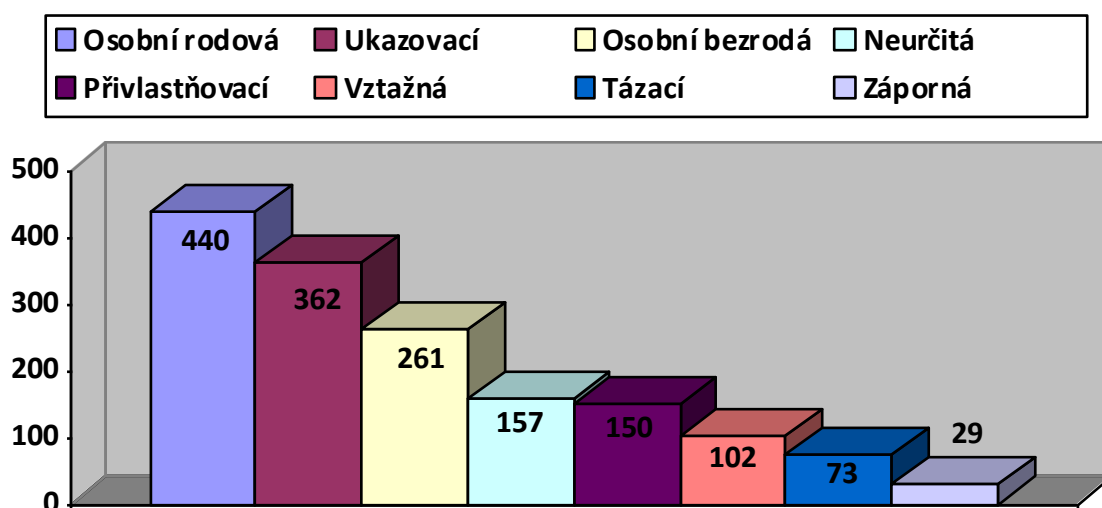
- *ten*: *ten* (nom.), *toho* (gen./ak.), *tomu* (dat.), *tom* (lok.), *tiem* (instr.)
- *ta*: *tomu* (dat.)
- *to*: *ta* (nom.), *te* (gen./dat./ak./lok.), *tey* (dat.), *tu* (ak./lok./instr.)
- *ti*: *ti* (nom.), *tiech* (gen.), *tiem* (dat.), *ty* (ak.)
- další ukazovací zájmena: *tento* (nom.), *tohoto* (gen.), *tomto* (lok.), *tiemto* (instr.), *teto* (gen.), *tuto* (ak.), *tehoz* (gen.), *tez* (gen.), *onomu* (dat.), *fam* (nom.), *fama* (nom.), *famu* (ak.), *fami* (nom.)

Tázací zájmena jsou v textu zastoupena výrazy *kto* (nom.), *koho* (gen./ak.), *komu* (dat.), *kym* (instr.), *czo* (nom.), *czemu* (dat.), *czem* (lok.), *ktere* (nom.), *ktereho* (gen.), *kteru* (ak.), *ktere* (lok.), *kterych* (lok. pl.) a částečně se kryjí se zájmeny vztažnými. Mimo tvarů zájmen *který* a *co* se mezi zájmena vztažná řadí i tvary zájmena *jenž*, na příklad *genz* (nom.), *gehoz* (ak.), *niemz* (lok.). Zájmeno *jenž* je starší a začalo být nahrazováno zájmenem *který* až během 15. století. Ve skladbě o Tandariášovi se však v pozici zájmena vztažného neobjevuje.

Zájmena neurčitá se v textu neobjevují často (např. *niekto*, *niektereho*, *niekde*, *kazdy*, *wffecho*, *wffichni*, *wffe*, *fam*) a velkou část z nich tvoří složeniny (*wffeliky*, *wffeliczy*, *wffelikym*, *kdefy*, *czokoli*, *czokoli*, *czokoliwiek*). Podobně jako zájmena neurčitá nepatří ani záporná zájmena mezi nejfrekventovanější zájmena ve sledovaném textu, v textu se objevují jen ve dvou případech: *nikto*, *nicz*.

Podle Kvítkové se ve staré češtině u zájmen objevuje „značná tvarová pestrost“ (Kvítková, 2001, s. 95). Jako jeden z příkladů uvádí užití variantních tvarů *vešcek* / *veštek* / *všecek* / *všečen* / *všecken* u Dalimila. Tyto tvary byly sledovány i ve skladbě o Tandariášovi, kde se žádný z nich nepodařilo doložit. Pinvička však používá jejich

varianty *weff* (07/31) a *weffken* (04/51). Podle tohoto případu by bylo možné soudit, že během století, které leží mezi vytvořením Vídeňského rukopisu Dalimilovy kroniky a Pinvičkovým sborníkem, došlo k omezení tvarové pestrosti zájmen. Tento závěr však nelze považovat za správný, protože žádný z tvarů se nevyskytuje v obou textech. Je možné, že v jazyce existovalo velké množství variant, z nichž oba autoři si vybrali jiné, popřípadě mohly hrát roli i jiné faktory, na příklad místní dialekty či společenské postavení autora. Vysokou tvarovou pestrost lze sledovat i u neurčitého zájmena všechno, které se v textu o Tandariášovi objevuje mimo dodnes zachovalého tvaru *wffecho* (01/19) i ve formách *wffeczko* (24/16) a *wffeczker* (06/51). Protože k těmto zájmenům se Kvítková ve své publikaci nevyjadřuje, nelze je konfrontovat s jazykem Vídeňského rukopisu Dalimilovy kroniky.

Graf č. 11: Pronomina

5.3.1.4 Numeralia

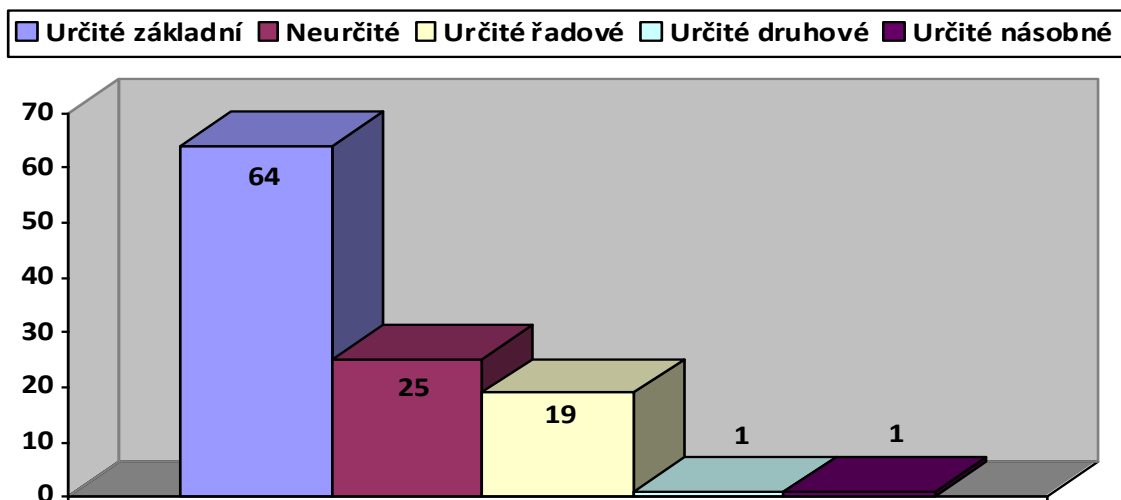
Pinvička využívá v textu číslovek v omezeném množství, které je charakteristické pro jejich specifičnost (viz graf č. 12, tab. 15). Vysoce převažují číslovky určité nad neurčitými. Jazykovou analýzou nebyly zjištěny žádné odlišnosti od číslovek v současnosti. Všechny číslovky jsou v textu zapisovány slovně. Následuje přehled v textu nejpožívanějších číslovek podle jejich druhů.

a) číslovky určité

- základní: *geden* (nom., mask.), *gedna* (nom., fem.), *gedno* (nom., neutr.), *gedne/gedney* (gen., fem.), *gednomu* (dat., mask.), *gednoho* (gen., ak., mask./neutr.), *gednu* (ak., fem.), *gedniem* (instr., mask.), *gedni* (nom., pl.), *dva* (nom., ak.), *dwu* (lok.), *dwiema* (instr.), *oba* (nom.), *trzie* (nom.), *trzi* (ak.), *ŃfeŃ* (ak.), *ofm* (ak.), *dewiet* (ak.), *Ńto* (ak.), *Ńty* (instr.), *tiŃyczow* (gen.), *puol* (ak.)
- řadové: *prwnie* (ak.), *druheho* (ak.), *druhy* (instr.), *trzietie* (ak.), *czwrtel* (gen.), *czwrt* (nom.)
- druhové číslovky se v textu nevyskytují

b) číslovky neurčité

- *mnoho*, *malo*, *tolik*

Graf č. 12: Numeralia

5.3.2 KONJUGACE

Verba

V rozboru morfologie sloves užitých v textu o Tandariášovi v Pinvičkově sborníku bude postupováno podle jednotlivých gramatických kategorií, největší pozornost pak bude věnována kategorii času.

a) osoba

V textu se objevují všechny tři osoby, přičemž silně převažuje užití osoby třetí. To je zapříčiněno er-formou vyprávění. Objevuje se i osoba druhá, a to v přímých řečech. Osoby první je užito jen zřídka.

b) číslo

Nejčastěji je v textu užito singuláru, ve většině zbylých případů se jedná o plurál. Přestože začíná v 15. století, kdy byl text sepsán, duál ustupovat, je ho v díle několikrát užito. Většinou se jedná o označení dvojice Tandariáše a Floribelly nebo Tandariáše a jeho nepřítelů a je použit v imperfektu, např. ve výrazech *vzrzeffta fie* (33/07), *przielomiffita* (14/07), *hnaffta fie* (34/07), *fniedata* (32/40).

c) způsob

V textu podle očekávání zcela převažuje indikativ. Poměrně často užívá Pinvička i kondicionálu, který vždy tvoří pomocí n-ového participia a tvaru slovesa být v minulém čase, např. *przigeli by* (15/01), *neuzil by* (05/02), *miela bych* (31/26), *nalezli bychom* (17/23). V přímých řečech se několikrát objevují tvary imperativní, např. *poľlyfs* (02/01), *ohleday* (03/03), *powiez* (18/03), *ziw* (24/07), *bud* (07/08), *dayva fie* (31/09), *flibwaz* (15/04).

d) čas

Prezens

Prezentní tvary jsou ve sledovaném textu výrazně méně časté než tvary časů minulých (viz graf č. 13, tab. 16). Prezenta je užíváno ve všech osobách i číslech, ojediněle i v duálu, např. *namilugewie* (26/11). V několika případech je užito i spojení slovesa v přítomném tvaru, většinou se jedná o modální sloveso, s infinitivem, např. *netaze vmyti* (13/03), *chczy fie puftiti* (02/04), *chczefs dati* (07/09), *nemoze widieti* (19/48), *chtie vzyti dati* (23/09). Protože autor neoznačuje kvantitu hlásek, je v některých případech nejisté, zda se jedná o prezent nebo aorist, toto se týká hlavně 3. osob jednotného čísla

u 4. a 5. slovesné třídy. Z významového hlediska je však pravděpodobnější užití času minulého, pod nímž jsou tyto případy zaneseny i do frekvenční tabulky.

Préteritum

Préteritum, tedy ztvárňování minulého času l-ovým participiem, které je v některých případech doplněno tvarem slovesa být, je druhým nejfrekventovanějším časem ve sledovaném textu (viz graf č. 13, tab. 16). Ve 3. osobě singuláru i plurálu u něj převažují tvary tvořené pouze l-ovým participiem, např. *miel* (05/01), *flul* (01/01), *bylo* (09/01), *fkonal je* (08/01), v některých případech je použito staršího způsobu, tedy propojení l-ového participia s tvarem slovesa být, např. *bywal geft* (06/01), *miel geft* (17/01). U modálních sloves je l-ové participium v préteritu spojováno s dalšími slovesnými infinitivy, např. *mufylo byti* (10/01), *nemohl zbyti* (12/01), *nefmuel zgewiti* (26/02), *chtieli przieti* (06/06), podobně jsou toho schopna i další slovesa, např. *raczil dati* (08/23).

Futurum

Vyjadřování budoucích dějů pomocí prefixů není v textu o Tandariášovi časté, jde např. o slovesné tvary *poostanu* (19/12), *zpomenu* (20/12), *pozadafs* (13/14), *podiekowa* (20/14), *porazi* (06/18), *poftawim* (26/28), *neuflyffifs* (16/11).

Častěji je užito opisného tvaru futura tvořeného budoucím tvarem slovesa být a infinitivem, např. *bude chtieti* (30/09), *bude raditi* (26/09), *budewa zdrawa* (32/09), *nebudefs* (31/04). Zjištěný stav plně odpovídá jazykovému úzu staré češtiny, kdy bylo futurum od nedokonavých sloves tvořeno opisným futurem a od dokonavých sloves se vyjadřoval budoucí čas pomocí kontextu a slovesa v přítomném tvaru.

Aorist

Aorist je ve sledovaném textu nejen nejčastěji používaným minulým časem, ale dokonce nejfrekventovanějším slovesným časem vůbec (viz graf č. 13, tab. 16). Důvodem je pravděpodobně skutečnost, že popisy Tandariášových hrdinských skutků, které zaujímají většinu skladby, jsou zapisovány právě převážně aoristem. Nejvíce je použito tvarů 3. osoby singuláru, např. *przihodi fie* (28/46), *przihna* (01/13), *pocze pofluhowati* (07/03), *by* (24/12), *fpatrzi* (34/41), popř. plurálu, např. *dachu* (04/48), *przikazachu* (03/02), *poczechu profyti* (33/08), *mufychu fie dati* (32/14).

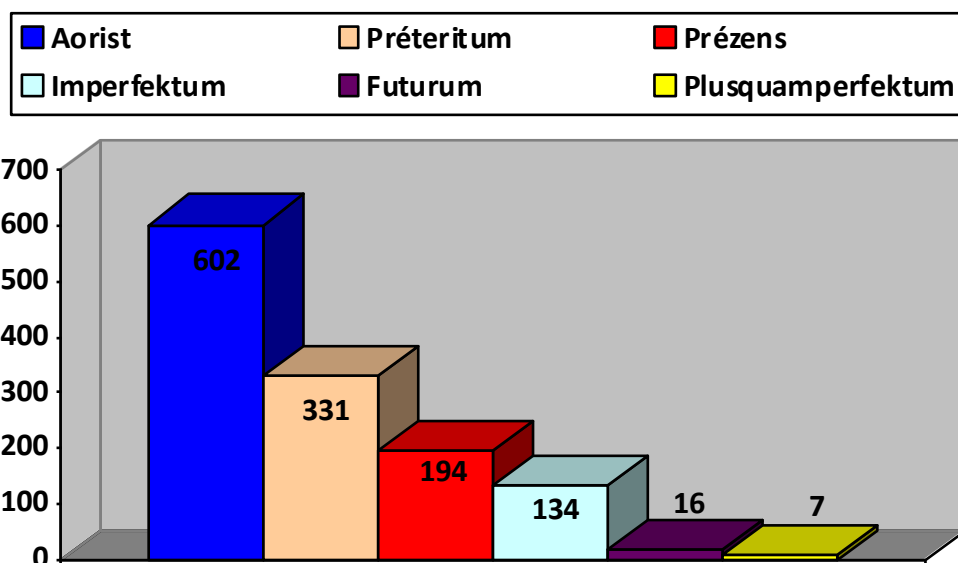
Imperfektum

Imperfektum se objevuje v textu s mnohem nižší frekvencí než aorist (viz graf č. 13, tab. 16). V textu se nachází většinou ve tvaru 3. osoby singuláru, např. *fluzieffe*

(10/02), *zdaſſe ſie* (01/02), *gmiegieſſe* (22/26), *bieſſe* (29/37) nebo duálu, např. *ſie rozgideſſia* (18/04), *ſie hnaſſta* (34/07).

Plusquamperfektum

Plusquamperfekta je v textu o Tandariášovi použito jen několikrát (viz graf č. 13, tab. 16), např. *zapomanul bieſſe* (23/03), *byl ſlyſſal* (15/24), *byl vwazal ſie* (17-18/24), *byli ſie ſgeli* (25/49).

Graf č. 13: Slovesné časy

e) rod

Většina sloves daného textu patří mezi aktiva, jen zcela výjimečně se objevují pasiva, a to vyjádřená opisným pasivem, např. *byli zwnani* (14/01), *byl zabít* (16/18).

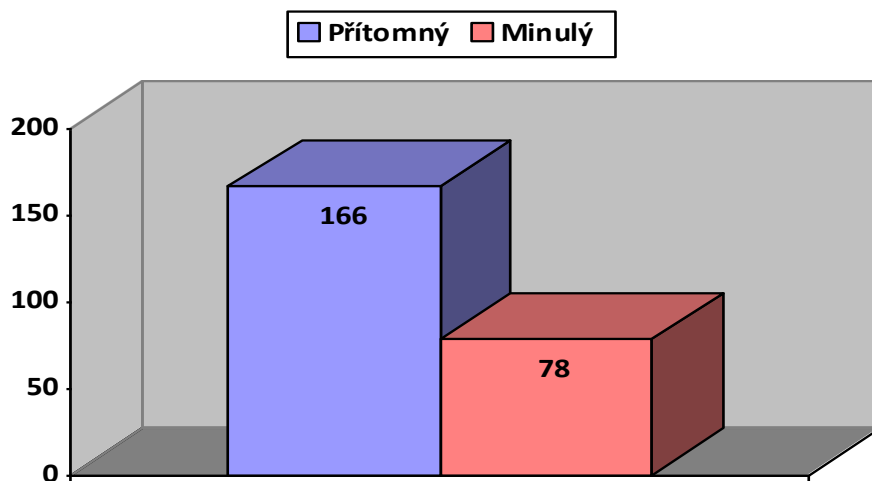
f) vid

Kategorie vidu nebyla v 15. století ještě zcela ustálena. Přesto se ve sledovaném textu setkáváme s vidovými dvojicemi, které jsou tvořeny předponami, např. *ſlyſſeti* (03/09) x *vſlyſſechu* (23/29) nebo *gide* (14/03) x *przigide* (01/05), *rozgide* (27/05), *wgide* (01/48), *nevgide* (27/25).

Přechodníky

Přechodníkové tvary byly pro starou češtinu obvyklé. I v textu o Tandariášovi je jich užito hojně, přičemž převažují přechodníky přítomné (viz graf č. 14, tab. 17). Jako

příklady přechodníků přítomných, tedy nt-ových participií, mohou sloužit tvary *rzka* (06/24), *berucz* (22/18) nebo *prawieczce* (26/22). S-ovými participií neboli přechodníky minulými jsou tvary *pomlczewffy* (27/03), *prziprawiwffe* (01/10), *zabiw* (08/18) atd.

Graf č. 14: Přechodníky

5.3.3 Shrnutí

Stav jazyka skladby o Tandariášovi z morfoložického hlediska odpovídá staré češtině 14. a 15. století. Není však možno přesněji určit, pro které období je typický, protože změny v morfoložii probíhaly jen zvolna a v jazyce jednotlivých děl z tohoto období nejsou zachyceny ve stejné míře. Lze však konstatovat, že většina morfoložických změn probíhajících v tomto období je v různém stadiu zachycena i ve sledovaném textu.

Princip životnosti v textu již pronikl do tvarů o-kmenů, ale ještě ne do všech tvarů jo-kmenů. V textu jsou dále zachycena substantiva některých kmenů (např. s-kmeny a n-kmeny neuter, r-kmeny feminin), které se postupně zařadila do kmenů jiných, ale z jejich použití v textu není možné dokázat, zda k tomu v době sepsání textu již došlo nebo ne. Podobně i použití slov patřících do nově vzniklého deklinačního typu píseň (např. kázeň) nedokazuje, že tento typ již existoval v plném rozsahu.

Velká převaha složených adjektiv, jak je tomu u Pinvičky, nebyla pro starší texty typická, ale nemůžeme z ní usuzovat, že na autora působil novější úzus jazyka. Stejně možný je i vliv osobního stylu autora psané formy textu nebo autora jeho předlohy.

Pronomina obsažená ve sledovaném textu odpovídají jazyku staré češtiny svou tvarovou pestroostí a užitím jejich tvarů v duálu. Duálové tvary zájmen, stejně jako jiných

slovních druhů, v následujících stoletích až na výjimky vymizely. Protože není použití duálových tvarů pro jazyk konce 15. století typické, je možné usuzovat, že jazyk díla odráží spíše starší jazykový úzus.

Numeralia nejsou vzhledem k své specifčnosti v textu frekventovaná, ale podle rozboru jejich výskytu ve skladbě lze soudit, že jejich repertoár i použití se blíží stavu dnešního jazyka. Vysoce převažuje použití číslovek určitých základních, které jsou doplněny hlavně číslovkami neurčitými a určitými řadovými.

Verba jsou ve sledovaném textu nejčastěji zachycena ve 3. osobách, což je způsobeno samotnou er-formou vyprávění. Mimo singuláru a plurálu je užití i duálu, který odráží, jak bylo zmíněno u zájmen, spíše starší jazykový úzus. V textu jsou zastoupeny všechny tři slovesné způsoby, přitom nejrozšířenější je stejně jako v nové češtině použití indikativu.

Slovesné časy se vyznačují jiným složením, než je tomu v češtině nové. Nejvýraznější je rozdíl v čase minulém, kdy je v textu o Tandariášovi použito k jeho vyjádření tři časů: aoristu, imperfekta a préterita. Protože préteritum je z těchto časů nejmladší, je možné ho považovat za nově vzniklou konkurenční formu vyjádření minulého času pro zbylé dva způsoby jeho vyjádření. Postupně préteritum aorist a imperfektum zcela vytlačilo. Préteritum bylo původně ve 3. osobách tvořeno spojením l-ového participia s tvarem slovesa být, ale později tvary slovesa být vypadly. V textu o Tandariášovi se s nimi u sloves ve 3. osobách až na výjimky nesetkáme, z toho je možno usuzovat, že préteritum je pro autora již známý jev, který prošel delším vývojem. I přes značné rozšíření préterita převažuje v textu užití aoristu, který představuje v repertoáru minulých časů čas základní.

V textu o Tandariášovi je možné nalézt několik vidových dvojic, které naznačují, že v době vzniku textu se začal vid ve staré češtině pomalu ustalovat. Vidové dvojice jsou tu tvořeny užitím prefixů.

Pro starou češtinu je typické časté užití přechodníků, které jsou poměrně časté i ve sledovaném textu, přičemž frekventovanější je tu užití přechodníku přítomného.

5.4 Syntax

5.4.1 Souvětňné typy a spojovací výrazy

Výsledek rozboru typů souvětí a druhů vět není ve skladbě o Tandariášovi v Pinvičkově sborníku vždy jednoznačný. Kromě zcela chybějící interpunkce znesnadňuje rozeznání hranic vět, ale hlavně začátku a konce souvětí, i to, že téměř každý verš začíná velkým písmenem, přestože jde mnohdy o slova nacházející se uvnitř věty. Psaní velkých písmen se ve skladbě o Tandariášovi řídí očividně jen stránkou grafickou, syntax na něj vliv nemá (např. *Kral na woynu zapowiedie / By snim wŕffe kniezata pani / na tandariaŕffe tahli* (28-30/5) nebo *Tys yzadneho najmrt nedal / Gelizs gehu kfudu podal / Protoz toho neucziniŕs / Tiemto geliz ge odŕudiŕs* (13-16/9)).

5.4.1.1 Souvětí souřadné

Souvětí souřadné je ve sledovaném textu zastoupeno poměrně hojně. Frekvence užití jednotlivých významových poměrů mezi větami a jejich spojovacích výrazů je rozebrána v následujícím textu.

a) poměr slučovací

Poměr slučovací mezi větami v souvětí souřadném je nejrozšířenějším poměrem. Je vyjadřován nejčastěji slučovacemi spojkami, tedy a, i, ani/ni, ale často i asyndeticky nebo pomocí lexikálních prostředků.

Asyndetické souvětí

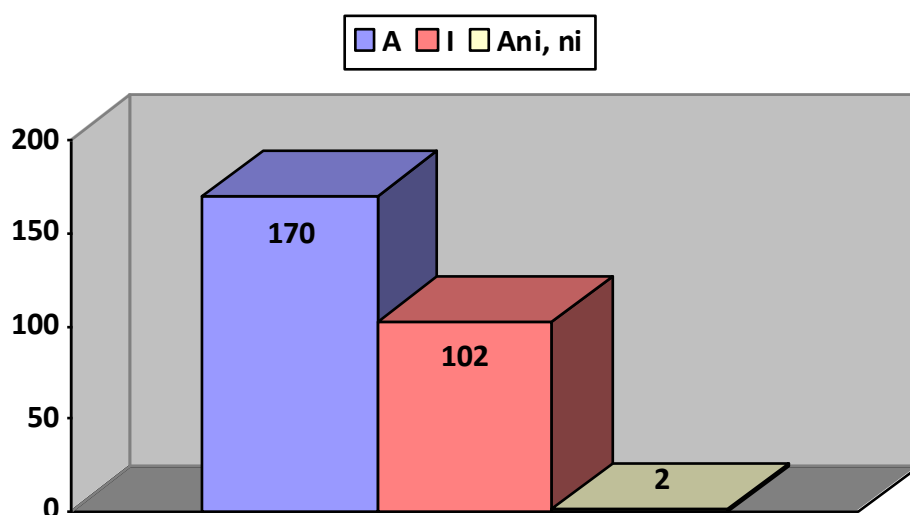
Mimo jiné vzhledem k absenci interpunkce bylo nemožné získat přesný přehled o množství asyndetických spojení poměru slučovacího. Přesto lze konstatovat, že se v textu objevují, např. *Tu gie mile otecz przige / Tiem welike wefele gmie* (23-24/05), *Tandarius byl tiem wefel / W gitrze rano ku pannie ŕfel* (27-28/06), *Pannie by to welmi milo / Vczini gemu dobre bydlo* (25-26/07). V uvedených dokladech se jedná vždy o věty se stejným podmětem, v jiných případech je použito spojovacího výrazu.

Souvětí s prostředky lexikálními

Ani slučovací souvětí s prostředky lexikálními nejsou ve skladbě o Tandariášovi hojná. Za lexikální prostředek vyjadřující slučovací poměr lze považovat příslovce také (*Giede kdez geho czekachu / Takez geho opiet nahrad pogechu* (32-33/45), *Zie po sftiefti nefftieftie / Bywa take ponefftiefti sftieftie* (33-34/46)), potom (*Krzeftiane gey przigeli mile / Potom gim wffe brati kaza* (06-07/20), *Tu gey poczechu fwlacziti / Gedenim pitim gey cztiti / Potom kralowna zalowa* (26-28/31)) či pak (*Sfli knie a fboze nabrali / zde pak gedni oftali* (07-08/22)). Někdy jsou lexikální prostředky spojovány i se slučovacími spojkami, např. *Tu nadgede dwa panicze / Ana fniedata sediecze / A ta take kdworu giedefftia* (31-33/40).

Spojkové souvětí

Mezi slučovací spojky hojné ve staré češtině, ale i ve skladbě o Tandariášovi, patří: a, i, ani/ni. Nejfrekventovanější je spojka a (viz graf č. 18, tab. 21). Množství jejich užití je zvyšováno tím, že jsou s její pomocí spojovány i několikanásobné větné členy v poměru slučovacím. Jedná se však pouze o tři výskyty (např. *lida branneho sftdefat a prziprawneho* (24-25/36)). Spojka a bývá navíc často doplňována časovými adverbii, nejčastěji se jedná o spojení *a tu* (např. *A tu fwu kratochwil gmieli* (16/01), *A tu retowa rytierze* (33/14)), pomocí nichž autor dosahuje lepší návaznosti věty na předcházející text.

Graf č. 18: Výskyt slučovacích spojek

Poměrně hojně je také ve sledovaném textu použití spojky i ve slučovacím poměru. Na rozdíl od spojky a je jeho frekvence při spojování vět a v několikanásobném větném členu téměř vyrovnaná (viz tab. 22). Rozbor výskytu ve skladbě o Tandariášovi dokládá sledování Bauera, podle něhož má spojka a „ve spojeních souvětých už v nejstarších památkách rozhodnou převahu nad i“ (Bauer, 1960, s. 34) V našem případě převyšuje při spojování vět do souvětí frekvence spojky a nad spojkou i asi trojnásobně (viz tab. 24). Naopak v několikanásobných větných členech se objevuje téměř výhradně spojka i (viz tab. 25). V několika případech by použití spojky i mohlo být interpretováno jako poměr stupňovací, ale většinou se přikláníme spíše k poměru slučovacímu (např. *Az y trfpalka nemine / ze gemu trfpalkyni da (22-23/53)*).

Zbývající slučovací spojky, tedy ani/ni, jsou z hlediska frekvence téměř zanedbatelné. Spojka ani se objevuje při navazování věty záporné za větou kladnou (*Ale fflorybella bieffe / smutna ze giz newiedieffe / o niem ani wiezniew miela / geffto by sie otazala (31-34/42)*). Naopak spojka ni je užita ve své zdvojené podobě a vždy u několikanásobného větného členu (*ni v panny ni v panie (31/01)*).

Z výsledků analýzy výskytu jednotlivých slučovacích spojek vyplývá, že pro spojování několikanásobných větných členů užíval autor skladby převážně spojky i, naopak mezi větami v souvětí je u něj typickou spojkou a.

b) poměr odporovací

Poměr odporovací je z hlediska frekvence poměrně často využíván.

Asyndetické souvětí

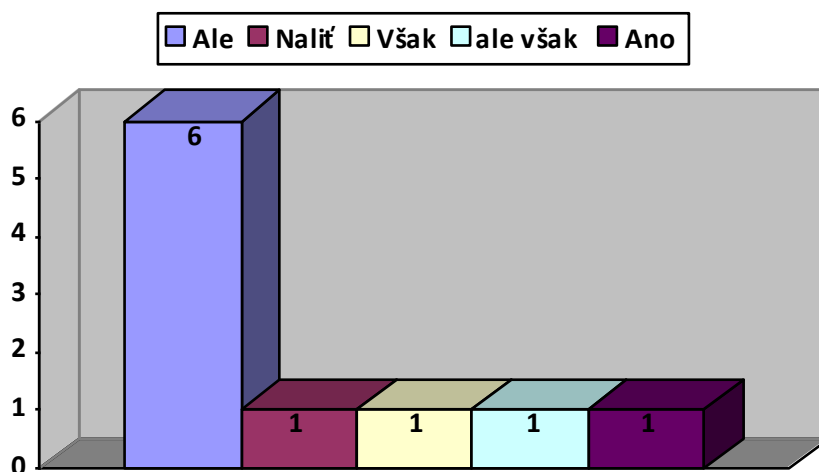
Podle Bauerova názoru platí, že „souvětí bez jakéhokoli výrazu, který by vyjadřoval odporovací vztah, není v stč. památkách časté.“ (Bauer, 1960, s. 47) V námi sledované skladbě nebyl nalezen žádný jeho doklad.

Souvětí s prostředky lexikálními

Pro poměr odporovací není charakteristickým vyjádření pomocí lexikálních prostředků. Odstín odporovacího významu lze vidět v použití příslovce zase (*Krzicze naň rzka hybieti bran fie / Muřifs tolik giti zařie / Yakot řem ya řřel prziedtebu (22-24/33)*), zatiem (*Mohli gie wřřiczkni řhradu widieti / Zatiem proti nim řhradu wyřlachu / Kam by geli toho tazachu (20-22/22)*).

Spojkové souvětí

Autor textu využívá několika spojovacích výrazů (viz graf č. 20, tab. 26). „Základní odporovací spojkou bylo od nejstarších dob *ale*“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 285). Ve skladbě o Tandariášovi se objevuje pouze v 6 výskytech. Mimo ní se setkáme s původním citoslovce *nalit'*, které nese stejný význam (*nebylo tu pohanstva / nalit bylo mnoho krzieftianftwa* (10-11/18)).

Graf č. 20: Výskyt spojovacích prostředků poměru odporovacího

Spojka *však* byla původně zájmeným příslovce, jehož „význam „všelikým způsobem“ v stč. ještě někdy zřetelně proniká“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 286), viz např. *Florybella fie tiem fmuti / Zie fie gmia rozlucziti / Wffak pocze krale profyti / Aby mohla spolu geti* (21-24/11). V tomto případě lze spojkou *však* chápat v obou významech, tedy jako *však* nebo *všelikým způsobem*. Ve spojení *Az pod nim orz zabichu / Wffak zifku na niem nemiechu* (22-23/37) nese již význam dnešní. *Však* je u Pinvičky také spojováno s odporovací spojkou *ale* (*A kdyz zwiedie fflorybella / Geft radoftna welmi byla / Ale wffak magicz domnienie / Geho niektereho uwazanie* (17-20/51). Komponenty *ale* *však* později splynuly, ale „spojka *ale* *však* v 19. stol. postupně zanikla (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 286).

Několikrát užívá autor v odporovacím poměru citoslovce *ano* (např. *Tento sfed skonie rad / Gide nahoru nafenie / Ano niktoz nikdiez nenie* (19-21/30), ale většinou nese význam citoslovce *hle*.

Podle Bauera lze za spojkou odporovací považovat i výraz *pakli*. Lze jí uvozovat i „podmínkové souvětí, které je ve vztahu odporovacím k tomu, co bylo řečeno dříve.“

(Bauer, 1960, s. 49) Ve skladbě o Tandariášovi je této spojky užito ve čtyřech případech, přičemž všechny jsou v rozboru zahrnovány mezi příslovečné věty podmínkové (např. *Rzka kohoz mozejs mieti / Genzby tebe chtiel braniti atie mieti / Toho possli zgitra podhrad / Ayat fie fnim chczy byti rad / Pakli toho nechczejs zdiati / Wieszto zet tie chczy pogeti* (02-07/25)). „Odporovací vztah je velmi často slabý a někdy se takřka nepocituje, takže se pakli významově blíží slučovacímu „a jestliže““ (Bauer, 1960, s. 49). I v našich případech záleží na samotném čtenáři, jak si význam spojky vyloží, protože možné jsou obě varianty.

Jen zcela ojediněle se v textu objevuje spojovací výraz pak s významem odporovacím (*Ze otemnie ten flib wzala / Pak fie skym chtieczy poyala* (13-14/10)).

c) poměr stupňovací

Poměr stupňovací se ve sledovaném textu objevuje jen velmi zřídka. Většinou je vyjádřen prostředky lexikálními, např. *gefftie* (*Panicz pocze diekowati / A na niem gefftie zadati* (15-16/14)). Samotné stupňovací spojky se ve skladbě neobjevují. To můžeme zdůvodnit tím, „že se české stupňovací souvětí v plném rozsahu vyvinulo až v XV. stol. a ustálilo v stol. XVI.“ (Bauer, 1960, s. 89)

d) poměr vylučovací

Stejně jako poměr stupňovací není ani poměr vylučovací v jazyce skladby o Tandariášovi příliš rozšířen, ale setkáme se s ním v několikanásobných větných členech (viz tab. 27). Nejčastěji se objevuje spojka neb/aneb (*Miefto aneb dwa hrady szbozim* (19-20/53), *Zabi neb ziw...*(24/07)). „Při vylučovacím spojení zjišťovacích otázek se užívalo obvykle spojky čili“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 289), to je v textu doloženo v jednom případě (*Rzkucz ktereho nam opykati / naffeli czti czili rytierze* (17-18/33)). Dále se setkáme se složenými spojovacím výrazem buď'- aneb (*Chce mu zemi gednu dati / Aby wnie byl korunowan / Lecz bud knieze aneb pan* (32-34/49)).

e) poměr důsledkový

Souvětí s prostředky lexikálními

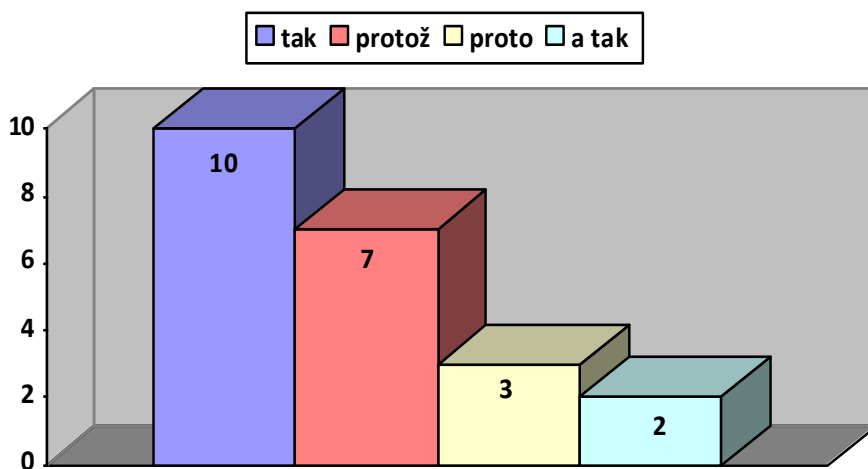
Vyjádření důsledkového poměru bylo možné pomocí příklonné částice ť, která byla připojena k prvnímu slovu věty, např. *Chtiecz mu welika sboze dati / Hledat gehu czas*

nemaly (24-25/23). Většinou stojí v těchto případech částice *ť* na konci slovesných tvarů, jen výjimečně se objevuje i u jiných slovních druhů, než jsou slovesa.

Mezi lexikální prostředky využívané k vyjádření poměru důsledkového patří i *tož* (*Pannat geft knieze wece / Czozt geft toz chczy gie fpieffe* (02-03/37)).

Spojkové souvětí

Poměr důsledkový je v textu vyjádřen dvěma základními spojovacími výrazy, které jsou používány ve dvou různých podobách (viz graf č. 19, tab. 23): *proto* (*Geffto by sie otazala / Kakby sie miel neb kdeby byl / Proto gi fmutek rozchodil* (34/42-02/43)), *protož* (*neb bieffe dawno nicz negedl / Protoz bieffe tak welmi mdel* (28-29/30)), *Tyf yzadneho na fmrt nedal / Gelizs gehu kfudu podal / Protoz toho neuczinijs* (13-15/09)), a *tak* (*Kniezie ftrycze vposlucha / A tak gemu fwu miloft da* (27-28/50)), *tak* (*Acz nama geft trpieti / Czo bude kral Artufs chtieti / Tak sie daywa gemu prawa* (29-31/09)), *Rzka na fwog ziwot nicz netbam / Tak fem was wiernie dobywal* (28-29/21)).

Graf č. 19: Výskyt spojovacích výrazů poměru důsledkového

f) poměr vysvětlovací a důvodový

Souvětí asyndetické

Pro asyndetické spojení vět v poměru důvodovém bylo typické, že „v druhé ze spojených vět bývalo často příklonné *ť*.“ (Bauer, 1960, s. 108) (např. *On wecze ktoz mi nepomoz / Brzot zabiti biti muoz / nechczit dele beznie byti* (32-34/36), *Toho possli zgitra*

podhrad / Ayat fie snim chezy byti rad (04-05/25)). V některých případech však nelze s jistotou říct, zda se jedná u částice *ť* o význam poměru důvodového, nebo o zesílení s ním spojeného slova.

Souvětí s prostředky lexikálními

Z lexikálních prostředků byla ve významu poměru důvodového nalezena pouze již zmíněná částice *ť*.

Spojkové souvětí

V nové češtině pro důvodový poměr typická spojka *vždyť* měla v češtině staré význam „vždycky“ (např. *Tak wecze budulit ziwa / Wzdyt bych to opatrziła / Azt by opiet kdworu przigel (24-26/45)*). Přesto se v některých historických mluvnicích objevuje názor, že se „v jistém kontextu mohlo důvodovému významu přiblížit“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 290), ve skladbě o Tandariášovi bychom tuto skutečnost mohli doložit příkladem *Wtom gemu dobrzie wfagi / Wzdit by mi tak nedal ftati / Zet by mi fie dal poznati (34-35/48, 01/49)*.

Nejfrekventovanějším spojovacím výrazem poměru důvodového je spojka *neb/nebť/nebo/neboť* (např. *Wze to w vmyfl sobie / neb gemu tak mila bieffe (23-24/02), Rzkucz ten gefł tot giftie wiedie / nebt fem to wfje opatrziła (13-14/31)*), přičemž převažuje užití tvaru *neb* (viz tab. 36).

5.4.1.2 Souvětí podřadné

V následujícím textu bude rozebrán jazyk skladby o Tandariášovi z hlediska užití jednotlivých druhů vedlejších vět v souvětích podřadných a jejich spojovacích výrazů.

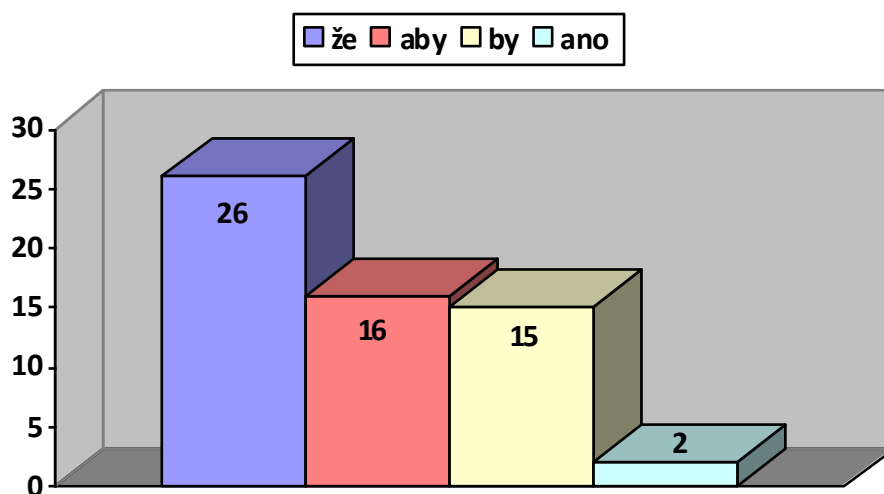
a) obsahové věty

- oznamovací

Mezi nejfrekventovanější spojovací výrazy užívané v oznamovacích obsahových větách patří *že* (viz graf č. 21, tab. 28) (např. *A to wfłichni nalezechu / Ze fu k neczti nicz nezdieli (04-05/11), Bylo gemu yakzto dano / Ze przigede podgeden hrad (17-18/30), Panna fie tiem welmi smuti / Ze tu nechtiela byti (22-23/45)*). Do této kategorie patří i věty s nepřímou řečí uvozené spojkou *že* (např. *Oni wezechu ze prycz gefł gel (02/24), On wecze ze ty nikoli / Acz boha nebudefs gmieti / Teto panny wiecz w fwem geti (21-23/35)*).

Spojovací výraz *by*, který byl zároveň součástí tvaru slovesa v podmiňovacím způsobu, stál na začátku vět a uvozoval větu vyjadřující „sdělení, k jehož platnosti měl mluvčí nějaké výhrady“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 271) (např. *Rzkucz by toho zlim neuzyl* (05/02), *Panicz pocze tomu chtieti / By gemu zbiezy zgewili* (03-04/15), *nahrad wbieze zabiw gehu / Boge fie by wiecz gineho / nebylo tu pohanstwa* (08-10/18)). *By* bylo postupně nahrazováno v těchto pozicích spojkou *aby* (např. *Kral wecze panno chczy tomu / Aby byla wzdyczky vmne* (14-15/11)) nebo doplňováno spojkou *že* (např. *Bieffe fie ta panna nadala / Zie by fnim wzdy zuoftala* (31-32/29), *Wtom gemu dobrze wfagi / Wzdit by mi tak nedal ftati / Zet by mi fie dal poznati* (34/48-01/49)).

Ve dvou případech je použito ve významu obsahové věty oznamovací spojovacího výrazu *ano* (*Panicz pocze naflychati / Ano krzicze lide wffeliczy* (32-33/12), *Ano lekarz gey wazaffe / To wffe dobrze znamenaaffe* (14-15/38)).

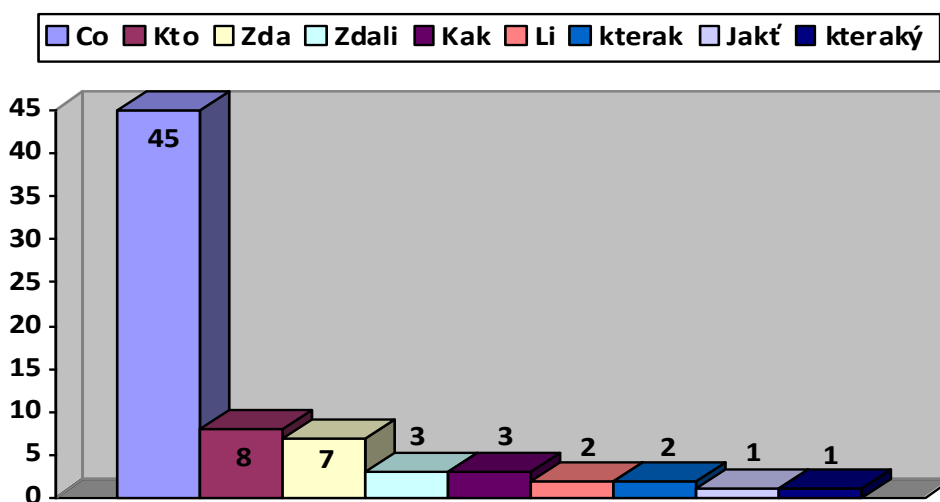

Graf č. 21: Výskyt spojovacích výrazů v oznamovacích obsahových větách

Z hlediska druhů vět převažují věty předmětné, jen ve třech případech bylo užito věty přívlastkové (např. *Rzka zly fem fobie vmysl wzal/ Ze fem mu milofti dawno nedal* (09-10/24)).

- tázací

Věty obsahové tázací jsou méně frekventované než věty oznamovací, ale přesto jsou poměrně časté (viz graf č. 22, tab. 29). U otázek zjišťovacích patří mezi nejrozšířenější spojovací výrazy: zdali (např. *Rzkucz ktere miel to wfyte / Kdez gemu kon nohu zlomil / Azdali wktere praczy byl* (15-17/36), *Wftan powiez mi czo gfy myslil / Zdali gfy febe procz neczil* (18-19/03)), zda (*Wffjed wnie pocze zadati / Zdaby gey kto chtiel fchowati* (16-17/13), *Pocze gie profyti modlu / Zdaby fnimi przed krale chtiel* (15-16/17)), li (*Wecze gemu ten mieffstienin / Welmilit by wdiek vczynil / Kto by tie poyal dodomu* (26-28/13), *Wecze gim wieteli cztneho / Tandaryaffe kam sie diel* (29/23-01/24)).

Graf č. 22: Výskyt spojovacích prostředků u tázacích obsahových vět

U otázek doplňovacích je repertoár spojovacích prostředků pestřejší (viz graf č. 22, tab. 29). Nejčastěji je užíváno výrazu co, a to ve tvarech co, coť, což, cožť, cokoli nebo cožkoli (např. *Wftan powiez mi czo gfy myslil* (18/03)). Druhým nejfrekventovanějším spojovacím výrazem je kto (*Lity pohan wecze diw mie / Kto tak tlucze welmi fylnie* (23-24/20), *On wecze ktoz mi nepomoz / Brzot zabiti byti muoz* (32-33/36)). Přestože se výraz co objevuje v textu ve svém novějším tvaru a autor nikdy neužívá staršího čso, u výrazu kto je situace opačná, nesetkáme se tu s novějším kdo. Výrazy kaký a kak byly ve 14. stol. běžné, v 15. stol. se místo nich rozšířilo kteraký, kterak“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977,

s. 273). Ve skladbě o Tandariášovi se lze setkat s oběma variantami, přičemž obě jsou stejně frekventované: *kak (Rzka wiz kakt tento praczuge (37/40))*, *kteraký (Wiz kterake by byl pron sbozie gmiel (04/50))*, *kterak (Kterak fie kto mohl naylep mieti (19/22))*, *jak/jakť (Wecze powiez yakt wierzi (28/03))*.

- **žadací**

U vedlejších vět obsahových žadacích převažuje od nejstarších dob spojka *aby*. I v námi sledovaném textu představuje *aby* základní spojovací výraz, který je však z hlediska frekvence vyrovnaný s dalšími výrazy charakteristickými pro navazování obsahových vět žadacích (viz tab. 30): *aby (Wjffak pocze krale profyti / Aby mohla fpolu geti (23-24/11))*, *Zde panicz oftal i fepannu / Kazaw rytierzi gednomu / Aby prziwedl mimochodnik (03-05/05))*. Variantou spojky *aby* je tvar *by* (např. *Profy zapanicz fweho / By odpustil winu gehu (05-06/19))*. Podle Bauera byly „věty s *aby* již ve XIV. stol. častější než věty s *by* a časem je téměř úplně vytlačily.“ (Bauer, 1960, s. 173) Protože ve skladbě o Tandariášovi je množství výskytů těchto spojovacích prostředků zcela vyrovnané, lze soudit, že autor se drží v tomto případě staršího jazykového úzu. V několika případech je jako spojovacího prostředku použito spojky *zda* a tvaru slovesa *být* v podmiňovacím způsobu (např. *Klekjfe poczechu profyti / Zdaby raczyl wlyjfyti (19-20/17)*, *Wjffed wnie pocze zadati / Zdaby gey kto chtiel fchowati (16-17/13))*. Mezi věty žadací patří i ty tvořené částicí *ať*, která následovala po větě řídicí rozkazovací (např. *A rzka ya po was poofstanu / A na fwu zmilitku zpomenu / At mi tiem czas bude kratjfy (19-21/12))*.

b) **vztažné věty**

Ve zkoumaném textu převažují vztažné věty adjektivní nad substantivními. Mezi spojovacími prostředky je nejfrekventovanější zájmeno *jenž*. Věty uvozené zájmenem *ten* který se v textu téměř neobjevují (viz tab. 31).

Věty adjektivní jsou většinou uvozeny vztažným zájmenem *jenž* (např. *Ten genz nofy nahelmie sobie / Wzlatem poli czerwenu / pannu zlatem oblozenu (21-23/16)*, *nebot fie ten giz knam blizi / Proniehoz me frdcze flzy (24-25/32))* (viz tab. 31). Zájmeno *ten* který lze považovat za vztažné pouze v případě *nakazde gitro wzal gednu / Kteruz fpatrzil sobie rzrietedlnu (08-09/30)*, v ostatních případech nese funkci zájmena tázacího. Výskyt těchto zájmen ve vztažných větách zčásti koresponduje se stavem české syntaxe 15. století. Původně se užívalo pouze *jenž*, ale „už ve XIV. a XV. stol. najdeme adjektivní vztažné věty se zájmenem *ten* který/ž/, odlišené od vět s *jenž* významově: vztahují se k jménu užitému

s platností všeobecnou nebo označujícím něco neznámého.“ (Bauer, 1960, s. 204) Autor skladby o Tandariášovi se držel spíše staršího jazykového úzu, protože užití vztažného zájmena který, jež bylo pro 2. polovinu 15. století charakteristické, je pro něj netypické. Jiných spojovacích prostředků u tohoto typu vět použito ve skladbě o Tandariášovi není.

Jako příklady spojovacích výrazů užitých v substantivních větách vztažných mohou sloužit: kto (např. *On wecze ktoz mi nepomoz / Brzot zabit byti muoz* (32-33/36)) nebo co/což (*Rzka czozmikoli przifudie / To beru yak fwe wierze* (18-19/09), *Vczin znieho coz chczeff koli / Zabi neb ziw wffe v twe wuoli* (23-24/07)).

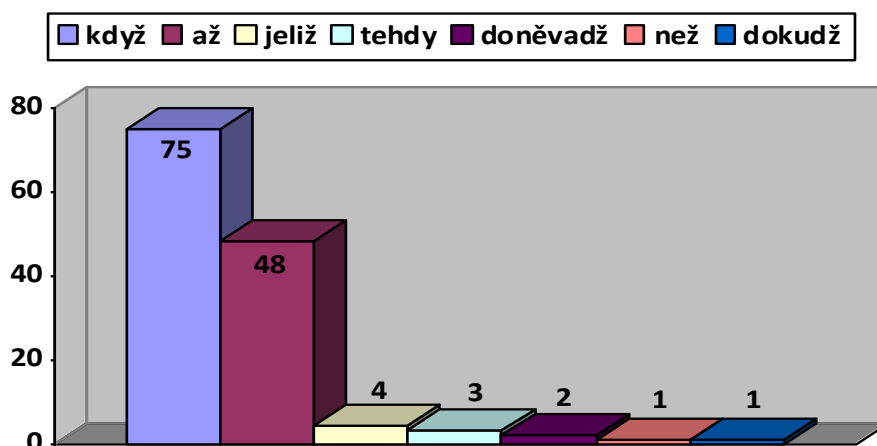
c) věty příslovečné

- místní

Jako spojovací prostředky příslovečných vět místních slouží příslovce. Jediným vztažným příslovcem s významem místním ve sledovaném textu je: kde/kdež (např. *Tak fie pofel tu y ftawi / Kdez tandaryus byl* (07-08/39), *Geffto by fie otazala / Kakby fie miel neb kdeby byl* (34/42-01/43)), přičemž vysoce převládá tvar kdež (viz tab. 32).

- časové

Příslovečné věty časové jsou nejfrekventovanějšími příslovečnými větami ve skladbě o Tandariášovi. Mezi jejich spojovací prostředky patří (viz graf č. 23, tab. 33): až (např. *Tak prziebywaffta wradofti / Gfucz wewrucze milofti / Az giz miegieffe rok przigiti* (19-21/04), *Byl fnimi az fie lid ran zleczy* (11/22)), než (např. *Drziew nez gim przigel napomocz / Az nadnimi mieli fwu mocz / I poczeli gie gimati* (29/12)), když (např. *Kdycz by florybella wftala / By fie yhned vmyla* (16/02), *A kdycz by fie tam doptali / By fie vwiezenie dali* (16-17/16)), tehdy (*Panicz wecze chczefs to zdiety / Czokoli ya budu chtieti / Tehdy tie zaziwa oftawi* (30-32/33)) nebo dokud (*Bychom byli vwiezeni / Dokudz bylo twemu chtieni* (31-32/22)).

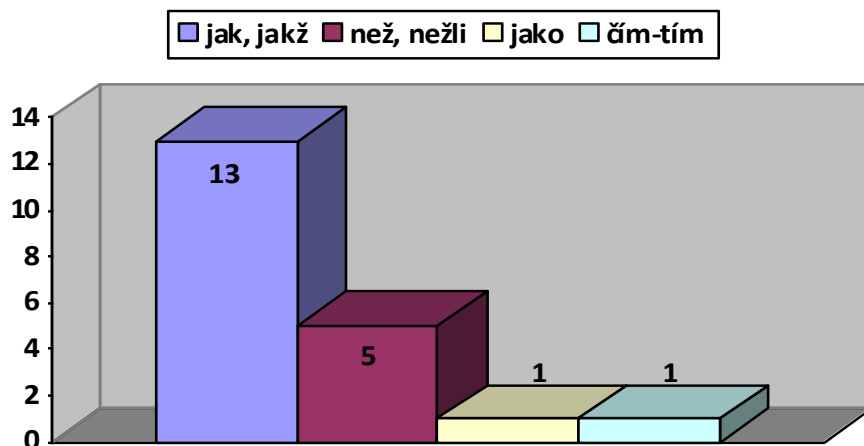
Graf č. 23: Výskyt spojovacích prostředků u časových příslovečných vět

V dnešní češtině se ze spojovacích prostředků časových příslovečných vět užitých ve sledovaném textu nenachází doněvadž (např. *Y byti wmem wiezeni / Donievadz libo memu chtieni* (16-17/46)), které neslo podobný význam jako dokud, které se ve skladbě o Tandariášovi objevuje také. Protože jsou obě příslovce zastoupena jen v malé míře, nemůžeme z jejich výskytu usuzovat, zda dával některému z nich autor přednost. Dalším nedochovaným výrazem je spojka jeliž. „Znamenalo při řídicí větě kladné „až když“, po větě záporné „dokud ne““ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 276). Příkladem s řídicí větou zápornou je souvětí *Tys yzadneho nafmrt nedal / Gelizs geho kfudu podal* (13-14/09), význam „až když“ nalezneme v souvětí *Geliz bratr kaza puftiti / Zwiery zflibu y zwiezenie / Akdyz vzrze ze giz nenie / Zawazan wknie kterych wieczy / Tuz fie tepruw vbezpeczy* (13-17/52). Tato spojka se objevovala v textech z 15. století, kdy vznikl i Pinvičkův sborník, obvykle, od „XVI. stol. se již pocítuje jako archaismus“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 245).

- srovnávací

Příslovečné věty srovnávací patří mezi méně početné druhy vedlejších vět. Autor v nich používá několika spojovacích výrazů, přičemž nejfrekventovanější je jak/jakž (viz graf č. 24, tab. 34) (*A panna yakz vwiezeni / Tak nerada fnimi byla* (04-05/12), *Yak fie nayspiefs przibrali / Tak fie yhned vwiezenie dali* (21-22/19)). Dále se setkáváme s než/nežli (*Tuz fu fie smutnie zehnali / O tom nemluwim gineho / nez yako mila mileho* (30-32/11), *I gede prycz czestu ginu / nezli tey kniezny bratr gel* (28-29/40)), jako (*Mufifs*

tolik giti zafie / Gakot fem ya ffel przedtebu (23-24/33)) a čím-tím (Czim wiecze gehu profieffe / Tiem on gi wiecze tepieffe (14-15/35)).

Graf č. 24: Výskyt spojovacích prostředků u srovnávacích příslovečných vět

- účinkové

Ani příslovečné věty účinkové nejsou ve sledovaném textu četné (viz tab. 35). Jsou spojovány výrazy: *takže (Tandaryus wdruhem hnani / Trzfpaljka welmi rani / Takze mu fie namiloft da (07-09/28)), až (Prudke rany sobie daffta / az bezmal fkoni fpadaffta (05-06/28), Tlaczi gey az miel dofti (10/45)).*

- příčinné a důvodové

Spojka *neb/nebt'/nebot'* byla zařazena v rozboru mezi spojky souřadící, přestože může mít i funkci spojky podřadící. „Obojí užití nebylo od sebe ovšem nijak výrazně odlišeno a velkou část dokladů můžeme interpretovat obojím způsobem“ (Bauer, 1960, s. 284).

Mezi spojky užívané v textu v příčinných příslovečných větách patří: *poněvadž (Aneb niekde twrdie fedi / Ponievadz nemoz vygeti (30-31/48)) a že (S pravemli gest prowiniła / Ze otemnie ten flib wzala (13-14/10), Tak nerada fnimi byla / Ze popaniczy tuzila (05-06/12)), které vysoce převládá (viz tab. 37).*

- účelové

Ani účelové věty nepatří v rozebíraném textu mezi častý druh příslovečných vět. Jsou uvozovány převážně výrazem *aby* (viz tab. 38) (*Tandarius fie wyprawil / Z hofpody*

afvoy helm podwazal / Aby ho nikto nepoznal (30-32/44), Chcze mu zemi gednu dati / Aby wnie byl korunowan (32-33/49)), případně tvarem by (Kral nay voynu zapowiedie / By fnim wffe knizata pani / na Tandaryaffe tahli (28-30/05)). Neobvyklé je autorovo užívání výrazu zdaby v účelových větách (např. Cztwrtý den ty wieznie pošla / Krali cztnemu artuffeви / Zdaby fmysli spustil hniewy (28-30/08)).

- podmínkové

„Podmínkové věty se už ve stč. výrazně dělily na reálné a nereálné.“ (Lamprecht, Šlosar, Bauer, 1977, s. 281) Pro reálnou podmínku bylo charakteristickým spojovacím výrazem –li (např. *Budeffli mi gie braniti / Mufyt twoy ziwot platiti (10-11/37)*). Spojením příklonné spojky li a příslovce pak vznikla spojka pakli, která nese „funkci odporovací k předchozímu textu a podmínkovou k následující větě“ (Bauer, 1960, s. 313) (např. *Toho possli zgitra podhrad / Ayat fie fnim chczy byti rad / Pakli toho nechczejs zdiety / Wieszto zet tie chczy pogeti (04-07/25)*). Spojka jestliže, která vznikla v 15. století a byla užívána v reálných podmínkových větách, ve skladbě o Tandariášovi doložena není.

Spojka kdyby byla v 15. století již plně rozšířena. Spolu s l-ovým participiem tvořila kondicionál a vyjadřovala tak podmínku nereálnou. Ve skladbě o Tandariášovi jí užito není, autor se tu drží staršího úzu, ve kterém byly nereálné podmínky uvozovány tvarem by (např. *Panna wecze ach by ten byl / Genz mnohe roboty zbawil (08-09/31)*).

- přípustkové

Přípustkové příslovečné věty nejsou ve skladbě o Tandariášovi časté. Objevují se po spojce ač (*Rzkucz krali wiz gehu skutkow / Dobrych czo geft wczinil / Acz gest kdy czo zawinil / Zakon gemu odpustiti (10-13/23), Rzkucz nenie podobnieyffjiego / Kniemu acz on nenie fam (02-03/42)*).

- výjimkové

Výjimkové věty nepatří mezi frekventovaný druh vedlejších vět. Ve skladbě o Tandariášovi nese význam věty výjimkové poslední část souvětí *nemohl kromie gednoho / Miefta welmi welikeho / Do te zemie nikadyz wgeti / nez komuz ti chtieli prieti (03-06/06)*. Bylo by možné ji však chápat také jako větu srovnávací.

5.4.2 Další syntaktické jevy

a) Postpozice přívlastku shodného a antepozice přívlastku neshodného

„Nerozvitý přívlastek klade se v celé staré češtině velmi často před své substantivum, ale nezřídka i za ně.“⁴⁷ Ve skladbě o Tandariášovi, stejně jako ve staré češtině obecně, převládají přívlastky shodné. Ty se nacházejí většinou v antepozici, ale lze jich použít i v postpozici, přičemž v těchto případech se většinou jedná o přívlastky adjektivní: např. *Tandarius gmenowany* (06/02), *kralowno naykraffie* (05/04), *pohan lity* (01/21), *pannu zlatem oblozenu* (30/22), jen v omezené míře o přívlastky vyjádřené jiných slovním druhem: *rytierzi gednomu* (04/05), *przied pannu fwu* (20/07).

Na rozdíl od dnešní češtiny se ve staré češtině vkládá v některých případech mezi anteponovaný přívlastek a jeho substantivum jiný větný člen, např. *kgeho fie otczy wzdy ptagicz* (18/05).

Neshodné přívlastky jsou v textu jen ojedinělé, proto je i jejich užití v antepozici výjimečné, např. *Wzem odpanny odpufftienie* (02/12), *kliteho pohana hradu* (21/20).

b) Interpozice

Interpozice není ve skladbě o Tandariášovi častým syntaktickým jevem. Výrazněji se objevuje pouze interpozice větná, např. *Knieže kdyz by przy fwem zdrawi / opiet kdworu fie wyprawu* (13-14/44). Přestože autor interpozice v některých případech používá, nejedná se o složitější větné konstrukce, ale jen o jednu větu rozvíjející, která je vložena do věty řídicí. Důvodem pro vyjadřování se pomocí jednoduché syntaktické skladby je pravděpodobně samotné určení skladby lidovým vrstvám. Autor se snaží přiblížit text mluvenému jazyku, a tím usnadnit jeho porozumění a zvýšit přitažlivost pro čtenáře z lidových vrstev.

⁴⁷ Trávníček, F.: *Historická mluvnice česká III. Skladba*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1956, s. 153.

5.4.3 Shrnutí

Při rozboru syntaktické stránky skladby o Tandariášovi jsme došli k závěru, že ve většině případů odpovídá době vzniku textu, tzn. 2. polovině 15. století. Přesto se objevují i případy, ve kterých se autor drží spíše staršího jazykového úzu. Protože je toto dílo určeno lidovému čtenáři, lze usuzovat, že autor se snažil přizpůsobit jazyk skladby mluvenému jazyku. Dokladem tohoto tvrzení je samotná relativní jednoduchost syntaxe textu.

Absence interpunkce v textu je jedním z důvodů, proč nelze jednoznačně určit hranice vět, a tím je znesnadňována analýza souvětí. Mezi souvětími souřadnými vysoce převažuje poměr slučovací, stejně jako v současné češtině, přestože nebyla do rozboru zahrnuta jeho asyndetická spojení.

V poměru slučovacím převládá pro označení vztahu mezi dvěma větami spojka a, naopak pro spojování dvou větných členů je užíváno většinou spojky i. Poměrně hojně se u něj objevují asyndetická spojení i vyjádření pomocí lexikálních prostředků. Poměr odporovací není v jazyce skladby příliš rozšířen, nejčastěji je vyjadřován spojkou ale, která u něj převažuje od nejstarších dob. Poměr stupňovací nebyl v době vzniku Pinvičkova sborníku ještě ustálen, proto se tu můžeme setkat pouze s jeho lexikálním vyjádřením, a i to jen zřídka. Ani poměr vylučovací nepatří mezi frekventované poměry, je ho užíváno jen v několikanásobných větných členech. Častěji se objevuje poměr důsledkový, jehož vyjadřují spojky proto/protož a tak/a tak nebo lexikální prostředek příklonná částice ť. Tvary spojky neb/nebt'/ nebo/ neboť pak vyjadřují poměr důvodový. I jejich použití je pro češtinu 15. století obvyklé.

V rámci podřadicího souvětí patří mezi frekventované druhy vedlejších vět obsahové věty. Jejich výskyt odpovídá dobovému úzu a nejčastěji jsou vyjadřovány větami předmětnými. Při rozboru vět vztažných byla věnována pozornost hlavně jejich spojovacím prostředkům, z jejichž analýzy vyplynulo, že autor skladby o Tandariášovi až na výjimky nepoužíval vztažného zájmena který. Tím se drží spíše staršího jazykového úzu, protože zájmeno který začalo pronikat do vztažných vět již od 14. století.

Mezi příslovečnými větami převládají podle očekávání věty časové, jejichž spojovací výrazy odpovídají repertoáru ve staré češtině. Do dnešní doby se z nich nedochovaly výrazy doněvadž, který byl nahrazen příslovcem dokud, a jeliž, který byl autorem našeho textu poměrně oblíbený. Stejně tak i věty místní odpovídají stavu češtiny v 15. století, v našem textu je však použito jen spojovacího výrazu kde/kdež. Věty

srovnávací patří mezi početnější druh vedlejších vět a podle očekávání v nich převažují spojovací výrazy jak/jakž a než/nežli.

Ve větách podmínkových se v době vzniku Pinvičkova sborníku vyjadřovaly podmínky reálné i nereálné. Autor skladby využívá pro vyjádření podmínky reálné spojky pakli, která patřila mezi poměrně nové spojovací výrazy a mimo významu podmínky nesla i funkci odporovací k předcházejícímu sdělení. Přestože se spojka jestliže v 15. století v malém množství objevuje, Pinvička ji nepoužívá a tím opět naznačuje, že dává v některých případech přednost spíše staršímu jazykovému úzu. Podobně i pro vyjádření podmínky nereálné využívá starších tvarů utvořených z by a l-ového participia. Méně početnými druhy vět příslovečných jsou ve skladbě o Tandariášovi věty účinkové, příčinné a důvodové, účelové, přípustkové a výjimkové.

V rámci jazykového rozboru syntaktické stránky skladby byla věnována pozornost postavení přívlastků shodných a neshodných, respektive přívlastku shodnému v postpozici a přívlastku neshodnému v antepozici. Psaní přívlastku shodného za jeho řídicím substantivem je poměrně časté a většinou je ho užíváno u přívlastků adjektivních. Naopak přívlastek neshodný se v textu objevuje zřídka a v antepozici jen zcela výjimečně. Interpozice není ve sledovaném textu častá, protože autor se snaží zjednodušit syntaktickou stránku skladby tak, aby odpovídala čtenáři díla.

5.5 Lexikologie

Při rozboru slovní zásoby použité ve skladbě o Tandariášovi bude věnována pozornost především jejím příznakovým vrstvám, tedy slovům cizího původu, vlastním jménům, přirovnáním a příslovím apod.

Dále se budeme věnovat rozboru slovotvorných postupů, které ovlivňují výběr výrazů v námi sledovaném textu. Ve slovotvorbě staré češtiny 15. století je rozšířeným způsobem obohacování slovní zásoby odvozování. K přejímání slov dochází v tomto období méně, než je tomu ve stoletích předchozích i následujících. Naopak poměrně časté jsou překlady cizích slov. Skládání i zkracování nebyla věnována větší pozornost, protože nebyly při analýze textu nalezeny žádné jejich doklady.

5.5.1 Slova cizího původu

Výrazy cizího původu nejsou v textu hojné. Důvodem je samo období vzniku díla, tedy 15. století, kdy nebylo přejímání z jiných jazyků časté. Protože se jedná o skladbu určenou širokým vrstvám, je příznačné, že autor používá jejich slovník, pro něž nejsou cizí slova typická.

V případech, kdy se v textu nacházejí cizí slova, se jedná většinou o přejímky z německého jazyka. Důvodem je pravděpodobně předloha této skladby, které byla v němčině. Většina z těchto slov se v češtině udržela, jen některá se nedochovala, např. *weyffukletie* (06/44), kdy výraz *vejfuklet* pochází z německého *waffenkleit* a je vysvětlována jako „ochranná výstroj bojovníka, popř. též jeho koně“⁴⁸ nebo *retowanie* (05/07). To mělo dva významy, a to záchrana nebo hnaní⁴⁹, přičemž oba jsou ve skladbě o Tandariášovi zastoupeny. Jako příklad významu hnaní slouží *na fwoy orz wesele wfede / Wzem kopie w ruku fam gede / Kwoyfftie krale Artuffewie / Zastawiw zaftupy pojobie / Aby czekal retowanie* (01-05/07), naopak význam zachránit má sloveso *retovati* ve větě *A tu retowa rytierže / an fie zzemie fdietmi berze* (33/14-01/15).

Většina cizích slov obsažených ve skladbě popisuje realie vojenské, dvorské a rytířské. Je pravděpodobné, že pro ně stará čeština neměla vlastní pojmenování a byla tedy nucena využívat cizích tvarů. Ty však už podléhají české morfologii a je tedy možné, že se v češtině objevovaly již delší dobu.

Další slova slova přejatá z němčiny jsou doložena u Machka, patří mezi ně např. *turney* (05/45) (s. 661), *komnatu* (15/02) (s. 271), *rek* (10/07) (s. 512), *helm* (26/30) (s. 164), *purgrabi* (32/15) (s. 500), *klenotow* (35/31) (s. 268), *rytierz* (12/38) (s. 528), *dek* (30/39) (s. 113), *perel* (25/46) (s. 444), *tanecz* (24/52) (s. 635).

Původně latinské byly předlohy slov jako je např. *komorniczcy* (12/02) (s. 272), *warhany* (04/26) (s. 677) nebo *akfamid* (33/39) (s. 34). Výraz *towarziš* (06/41) je odvozen od slova *tovar*, které pochází z turečtiny, přičemž jeho původní význam byl druh, společník (s. 648).

U některých výrazů nelze s jistotou říct, zda se původně jednalo o slova přejatá, nebo zda vznikla přímo v češtině. Jedná se např. o *hanbat* (25/47), u něhož se uvažuje

⁴⁸ Viz Elektronický slovník staré češtiny na <http://vokabular.ujc.cas.cz/>

⁴⁹ Viz Machek, V. *Etymologický slovník jazyka českého*. 3. vyd. Praha : Lidové noviny, 1997, s. 513. ISBN 80-7106-242-1

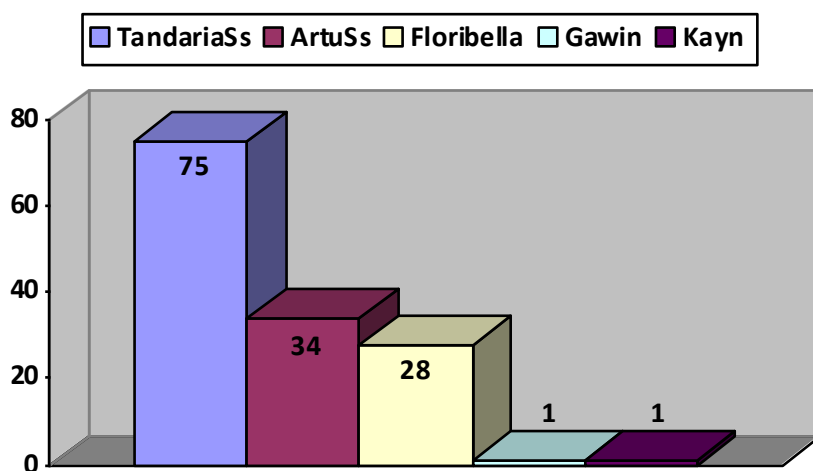
o odvození z německého *hona*⁵⁰, a *odtrubenie* (20/32), jehož základové slovo *trubiti* bylo pravděpodobně odvozeno z germánského výrazu *trumba* (s. 653).

5.5.2 Vlastní jména

Vlastní jména nejsou ve sledované skladbě hojná. Pojmenovaných je tu celkem pět osob, z toho tři se objevují v textu vícekrát. Jedná se o postavy Tandariáš, Floribella a Artuš. Mimo nich se setkáme pouze se jmény dvou rytířů, Gavina a Kayna, a s místním jménem Judie.

V případě jména *Tandarius* se setkáváme s několika jeho variantami: *Tandaryus*, *Tandarius*, *Tandaryaſs* a *Tandariaſs* (viz graf č. 6). V polovině případů je použito tvaru *Tandarius*, který můžeme považovat za primární, z něhož byly počešťováním vytvořeny formy ostatní. Tvar *Tandarius* pochází z latiny. Protože předlohou pro českou verzi skladby o Tandariášovi byla báseň *Tandarois und Flordibel* německého básníka Pleiera ze 13. století, je překvapivé, že u Pinvičky převládá záznam jména hlavního hrdiny v jiném jazyce.

Další vlastní jména, která se v textu opakují, tedy *Floribella* a *Artuš*, jsou zaznamenávána pouze v jediné podobě a jejich frekvence je mnohem nižší než je tomu v případě jména *Tandariáš* (viz graf č. 25, tab. 39).

Graf 25: Výskyt jmen postav

⁵⁰ Viz *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. 4. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1992. ISBN 80-04-23715-0.

5.5.3 Přirovnání a přísloví

Tato příznaková vrstva je ve skladbě o Tandariášovi poměrně chudá. Přísloví se v textu nevyskytují, ale autor v několika případech užívá frazeologická spojení typu *Rzecz fite mluvi czas otchodi* (27/46) nebo *Miloft wieże a chudoba gefftie tiezie* (27/53). Protože dílo je určeno širokým vrstvám a snaží se hovořit jazykem, který je pro ně charakteristický, můžeme z nízkého počtu ustálených frazeologických spojení a přísloví usuzovat, že nebyla hojná ani v mluveném jazyce nižších vrstev.

Přirovnání jsou ve skladbě o Tandariášovi častější. Většinou se jedná o připodobnění chování člověka, např. *Pfalt gfem fedie yako sup* (28/53), *Tiffje yakz vwiezeni staffje* (07/52) nebo *An yako giny pen fedi* (05/48), ale někdy i o vlastnost věci, např. *zwonczy zazwonie / tak fladcze yako warhany* (03-04/26). Ve Slovníku české frazeologie a idiomatiky⁵¹ nalezneme z těchto příkladů pouze přirovnání blížící se spojení *Tiffje yakz vwiezeni staffje*, ostatní se v něm nevyskytují. Důvodem může být skutečnost, že se nedochovala do dnešní doby. Je však také možné, že se jednalo o přirovnání, které vytvořil sám autor textu, jak napovídá tvar *Pfalt gfem fedie yako sup*, u něhož nepředpokládáme větší rozšíření.

5.5.4 Další poznámky k lexikologii skladby o Tandariášovi

U některých výrazů sledujeme nejistotu autora textu v jejich zápisu. Nejvýznamnějším dokladem je slovo trpaslík, tedy v stč. trpaslek či třpaslek, jehož význam je „tvor tři pěsti vysoký“ (Machek, 1997, s. 653). U Pinvičky se objevuje v 10 výskytech, přičemž je užíváno v 6 různých podobách (viz tab. 40). Výraz *trspa/lkyni* (23/53) tvoří ženskou variantu ke tvaru trspaslek, který se však v textu nevyskytuje. Z rozmanitosti výskytu tvarů je očividné, že toto slovo nepatřilo k běžnému slovníku autora.

⁵¹ Slovník české frazeologie a idiomatiky : přirovnání. 1. vyd. Praha : Academia, 1983.

Tab. 40

Výskyt tvarů slova trpaslík

Tvar	Počet výskytů	Vyskytovaný tvar
Třspaslek	3	<i>trzfpa/lek</i> (27/28), <i>trzfpa/lkem</i> (05/29), <i>trzfpa/lkovo</i> (04/32)
Trpaslek	2	<i>O trpa/flku</i> (15/24), <i>trpa/slek</i> (17/25)
Třspalek	2	<i>na trzfpa/lka</i> (29/24), <i>trzfpa/lkem</i> (10/29)
Třpaslek	1	<i>trzpa/slek</i> (30/25)
Třspalsek	1	<i>trzfpa/lka</i> (08/28)
Trspalek	1	<i>trfpalka</i> (22/53)

Ve skladbě o Tandariášovi nalezneme několik různých příbuzenských vztahů. Stejný význam jako dnes mají výrazy *otecz* (33/35), *matku* (02/10), *bratr* (13/52) a *fejtra* (16/50). *Strycz* (19/50) na rozdíl od dnešní češtiny označoval pouze otcova bratra (Machek, 1997, s. 584). Nedochoval se tvar *Seftrzienczem* (16/08) nesoucí význam „syn sestřin“ (Machek, 1997, s. 541).

Mezi vysoce frekventované výrazy patří slovo *čest*, což je způsobeno obsahovým zaměřením skladby na rytířské reálie, mezi nimiž je *čest* velmi důležitá. Toto substantivum je vázáno na množství sloves (např. *dobyl ... czti* (08/07), *Czeft zawiezi* (29/03), *czeft wzdali* (32/51)), některá spojení se do dnešní doby nedochovala (např. *czeft bychom obdrzeli* (31/38), *proti ... czti ftal* (09/10), *fu kneczti ... nezdiali* (05/11)).

Jen výjimečně se můžeme ve skladbě o Tandariášovi setkat s použitím synonym, většinou je používán jen jeden výraz. Pravděpodobně nejvýraznějším příkladem jsou *kon* (33/01), *orz* (01/07), *mimochodnik* (26/01), *prufa* (10/41) a *hynfftyk* (06/05), z nichž nejfrekventovanější je *oř* (viz tab. 40). Případně by bylo možné za jejich synonymum v plurálu považovat i výraz *komonstwo* (21/18). Z hlediska etymologie si zaslouží pozornost výraz *oř*, u něhož existují dva způsoby výkladu jeho vzniku, podle jednoho názoru byl odvozen z německého *ors* a podle druhého vznikl jako zpětný útvar ze slovesa *orati* (Machek, 1997, s. 418).

Z hlediska dnešního jazyka lze ve verších *Zie tak zaloftivie lkaffe / Zie gie krew znofa y zuft /kaka/ffe* (21-22/48) spatřovat význam expresivní. Je však možné, že v době vzniku Pinvičkova sborníku tento aspekt nenesly.

5.5.5 Slovotvorné postupy

- Odvozování

Silně rozšířená je prefixace u sloves (např. *przelomiffita* (14/07), *pozehnala* (30/07), *przigede* (05/08)). V menší míře se s ní lze setkat i u substantiv (např. *neprzatel* (10/06), *rozluczenie* (33/11), *przikazanie* (15/34), *rozkazanie* (13/36)), popř. u jiných slovních druhů (*nylepffi* (04/20), *naywicz* (09/01)), *przienaftylnie* (23/39)).

Méně časté je u výrazů ve sledovaném textu odvozování pomocí sufixace, přičemž je tu doloženo pouze u substantiv (*kralowna* (28/31), *wmanzelftwi* (28/10), *hofpodarz* (07/14), *litczy* (21/21), *ffkaredftwa* (07/38)).

- Skládání

Tento slovotvorný postup se ve skladbě o Tandariášovi téměř nevyskytuje. Jediným nalezeným dokladem je výraz *kratochwil* (02/44), případně by bylo možné za kompozitum považovat i výraz *mimochodnik* (26/01).

- Zkracování

Doklady o tomto způsobu tvoření nových slov nebyly ve sledovaném textu nalezeny.

5.5.6 Shrnutí

Hlavní důraz byl při popisu lexikální stránky skladby o Tandariášovi kladen na příznaková slova, v první řadě na výrazy přejaté z jiných jazyků. Dále byl zkoumán repertoár vlastních jmen, přísloví a přirovnání a další výrazné lexikální jevy.

Přestože Pinvičkův sborník vznikl v 2. polovině 15. století, kdy nebylo obvyklé přejímání z cizích jazyků, nalezneme v textu množství výrazů pocházejících z němčiny. Důvodem je pravděpodobně skutečnost, že česká verze skladby o Tandariášovi měla předlohu v německém díle spisovatele Pleiera a některá slova, která neměla protějšky v češtině, se přenesla i do českého překladu. Druhým možným vysvětlením je možné přejetí těchto výrazů do češtiny v předcházející době, takže by v tomto případě byly v době psaní Pinvičkova sborníku považovány za součást české slovní zásoby. Protože se většinou jedná o slova spojená s rytířskými reáliemi, přikláníme se k možnosti první.

Z latiny bylo přejato výrazně menší množství slov, což koresponduje s tendencemi v lexikologii 15. století a zároveň podporuje teorii o vlivu zapojení německých výrazů do textu skladby z důvodu existence německé předlohy.

Na rozdíl od Pleierovy verze se v Pinvičkově skladbě o Tandariášovi nevyskytuje mnoho vlastních jmen. Mimo tři základních postav, tedy Tandariáše, Floribelly a Artuše, jsou tu zmíněna pouze jména dvou dalších rytířů a místní název Judie. Hlavním důvodem vynechání množství jmen, které nalezneme z díle Pleierově, byla podle Krausova⁵² názoru snaha zkrátit rozsáhlou předlohu s více než 18 000 verši.

Překvapivý je záznam jména hlavní postavy, které se v textu objevuje ve čtyřech variantách. Převládá tvar latinský Tandarius, přestože by byl spíše očekáván větší vliv německé verze jména. Pozornost byla v rozboru věnována i výrazu trpaslík, které je zaznamenáno v 10 případech, ale v 6 různých variantách. Je očividné, že toto slovo bylo pro autora nové a nevěděl si s jeho zápisem rady.

Příznaková vrstva přísloví a přirovnání je ve skladbě o Tandariášovi poměrně chudá. Větší počet se tu objevuje pouze přirovnání, u nichž lze v některých případech docházet k názoru, že si je autor sám vytvářel.

Z hlediska slovotvorných postupů je v jazyce textu nejrozšířenější odvozování. S prefixací se setkáme u substantiv, verb i dalších slovních druhů, se suffixací ve větší míře jen u substantiv. Skládání a zkracování se téměř nevyskytují.

Závěrem lze konstatovat, že lexikální stránka skladby o Tandariášovi odpovídá době svého vzniku, přesto je v první řadě ve výběru slov ovlivněna svou německou předlohou.

⁵² Kraus A. Tandarios a Tandariuš. *Časopis Musea Království českého*. 1887, roč. 61, s.106-115.

6. Závěr

Hlavním cílem této práce byl popis ortografie a jednotlivých jazykových rovin skladby o Tandariášovi z Pinvičkova sborníku. U zkoumaných jevů bylo zvažováno, zda jejich stav odpovídá době vzniku díla, tedy 2. polovině 15. století. Samotná skladba o Tandariášovi se objevila ve staré češtině ve 14. století, proto byl sledován i vliv starší mluvené verze na text zapsaný do Pinvičkova sborníku.

Z hlediska ortografie lze konstatovat, že text odpovídá úzu 15. století. Převládá v něm pravopis spřežkový, který je však v některých pozicích nahrazován prvky pravopisu diakritického, jedná se o zápis hlásky s kulatým s, popř. hlásky š grafémem *ʃs*, v několika případech o nahrazení původní spřežky *cz* grafémem *c*, a hlavně o užití diakritických znamének. Tečka se objevuje převážně u grafému *i/y*, neoznačuje však kvantitu, ale má funkci zdobnou. Výjimečně se čtenář setkává se znaménkem háčku, jehož použití ale neodpovídá stavu v dnešním jazyce. Lze soudit, že i háček měl písmo ozdobit, ale už sama existence tohoto diakritického znaménka v textu je přínosem pro rozvoj diakritického pravopisu. Navíc Pinvička neuzívá formy starší pro označení měkkosti hlásky, tedy tečky, ale novějšího háčku. Také zápisu *i/y* po jednotlivých grafémech z větší části odpovídá úzu 15. století, odchylku tvoří pouze převažující zápis grafému *i* po hláskách *ž*, *š*, *č* a *ř*, který byl rozšířenější v předcházejícím období.

Po prozkoumání hláskoslovné jazykové roviny jsme dospěli k závěru, že autor se v této oblasti drží částečně staršího jazykového úzu. Dokladem je jen částečné proniknutí změn ztráta jotace, monoftongizace *ie > i* a diftongizace *o > uo* do textu, které by měly být podle historických mluvníc v daném období rozšířenější, a zcela se neobjevivší výsledky diftongizace *ú > ou*. Naopak za pro 15. století pokrokové lze ve sledované skladbě považovat zachycení pouze výsledků disimilace *šč > šť* a přehlásky *´u > i*, částečného užití protetického *v-* nebo ojedinělého pronikání asimilace znělosti. Není možné usuzovat, že autor se drží zásadně staršího, nebo novějšího jazykového úzu v oblasti hláskosloví. Jednotlivé hláskoslovné změny pronikaly do jazyka volně, a proto většinou nelze přesně časově zařadit jejich šíření.

Pozornost byla při rozboru hláskosloví věnována poměrně rozsáhlému proniknutí výsledků diftongizace *ý > ej* do jazyka textu. Šíří se až v 15. století, ale i zde proniká do písemného jazyka jen ojediněle. Na základě rozboru i dalších jazykových rovin se

přikláníme k názoru, že ji autor hojně využívá, protože si je vědom jejího aspektu lidovosti a chce s její pomocí přiblížit jazyk textu širším vrstvám obyvatelstva, kterým byla skladba pravděpodobně určena.

V jazykové rovině morfologické docházelo v 15. století ke změnám jen zvolna a do literárních děl pronikaly v různé míře. Z tohoto důvodu nemůžeme zaujmout jednoznačný postoj k otázce, zda je morfologie skladby o Tandariášovi charakteristická pro 15. století, nebo zda se autor drží staršího jazykového úzu. Princip životnosti, jehož proniknutí je zachyceno v textu ve tvarech o-kmenů a v některých případech i u jo-kmenů, se v češtině šířil již od 14. století. Vysoká převaha složených adjektiv ve sledovaném textu není pro starší texty typická, přesto ani ona nesvědčí o působení nového jazykového úzu. Přikláníme se spíše k vysvětlení, že je způsobena osobním stylem autora nebo vlivem předlohy.

Příkladem vlivu staršího jazykového úzu je použití duálových tvarů zájmen, která během 15. století začala z češtiny mizet. Stejná je situace i u duálových tvarů sloves. Pro vyjádření minulého děje užívá autor tři slovesné časy: aorist, imperfektum a préteritum. Préteritum je z nich sice časem nejmladším, ale ve skladbě o Tandariášovi tvoří téměř polovinu případů sloves v minulém čase. Toto velké rozšíření odpovídá jazyku 15. století, kdy byly ostatní minulé časy préteritem pomalu vytlačovány. Ve 3. osobách préterita dochází většinou ve sledovaném textu k zániku tvaru slovesa být, i ten byl charakteristický pro 15. století. V případě préterita se tedy autor přiklání opět spíše k novějšímu jazykovému úzu.

Syntaktická stránka skladby o Tandariášovi odpovídá době svého vzniku, přesto i v ní bylo nalezeno několik dokladů staršího jazykového úzu. Jedná se na příklad o neproniknutí vztažného zájmena který, které ve staré češtině již od 14. století postupně nahrazovalo vztažné zájmeno jenž. Tento text je určen širším vrstvám a při rozboru jeho syntaxe se dospělo k závěru, že se autor snažil přizpůsobit jazyk skladby mluvenému jazyku. Její syntax je pravděpodobně z tohoto důvodu relativně jednoduchá. Pozornost byla věnována i postavení přívlastků v postpozici a antepozici.

Na základě jazykového rozboru skladby bylo dosaženo závěru, že nejlépe lze určení textu širším vrstvám obyvatelstva sledovat na jeho lexikologické stránce. Přestože nebylo v 15. století typické přejímání cizích slov z němčiny a latiny, ve skladbě o Tandariášovi jsou výrazy pocházející z němčiny poměrně hojné. Vysvětlení spatřujeme v původně německé předloze, při jejímž překladu do češtiny se v textu udrželo větší množství

germanismů, než bylo v dané době obvyklé. Jedná se většinou o výrazy spjaté s tematikou díla, tedy s rytířskými reáliemi, proto lze usuzovat, že čeština neměla pro tato slova své vlastní ekvivalenty a byla tedy nucena převzít označení původní a případně si je upravit. Přejímky z ostatních jazyků nejsou časté, což odpovídá češtině 15. století. Ani vlastní jména nejsou frekventovaná. Domníváme se, že důvodem byla snaha autora zkrátit původně rozsáhlé dílo. Příznaková vrstva přísloví a přirovnání je v textu poměrně chudá, byla nalezena pouze přirovnání, o nichž zčásti usuzujeme, že je Pinvička sám vytvořil.

Závěrem je nutno zdůraznit, že se nám na základě rozboru ortografie a jednotlivých jazykových rovin nepodařilo dokázat, že by skladba o Tandariášovi obsažená v Pinvičkově sborníku byla ve větší míře ovlivněna jazykovým územ 14. století, kdy se látka do češtiny dostala. Naopak se domníváme, že přestože některé jazykové jevy odpovídají spíše staršímu jazykovému úzu, lze je vysvětlit i osobním jazykovým stylem autora. Vliv původní německé předlohy je však patrný v rovině lexikální.

Při rozboru byla zjištěna výrazná tendence k přiblížení jazyka textu k mluvenému jazyku. Důvodem je samo určení skladby nejen nejvyšším vrstvám, ale i měšťanstvu a nižším vrstvám. Nejvýrazněji se tato snaha projevuje v oblasti lexikologie ve slovní zásobě (např. snahou nepoužívat cizí slova, pokud se nejedná o dvorské reálie, pro které neměla stará čeština vlastní výrazy) a hláskosloví (např. zápis koncovky –ej ve slovech *na tey lucze* (14/43) či *teyto pannie* (13/35), popř. protetického v- v případech *k wotczy* (21/36) či *wotaza* (14/36)), ale její důsledky můžeme sledovat i v syntaxi. Určení díla pro potřeby měšťanstva a nižších vrstev však není nutně jediným vysvětlením pro používání lidových prvků. Pinvička se sám jako učitel pohyboval v měšťanském prostředí a měl k jeho jazyku jistě blízko. Zůstává tedy otázkou, nakolik se v textu odráží autorův záměr využívat lidové prvky a nakolik na něj působí jazyk užívaný v jeho bezprostředním okolí.

Vybrala jsem si skladbu o Tandariášovi pro tuto práci z toho důvodu, že jí nikdy v minulosti nebyla věnována pozornost ve všech jazykových rovinách a ortografii. Touto prací jsem se pokusila zaplnit tuto mezeru. Zároveň si však uvědomuji, že se v rámci jazykové analýzy skladby o Tandariášovi, ale hlavně celkově Pinvičkova sborníku, nachází množství dalších dílčích otázek, které si zaslouží další pozornost.

Použitá literatura

- BARTOŠ, F. M. *Soupis rukopisů Národního musea v Praze I*. Praha : Melantrich, 1926.
- BAUER, J. *Vývoj českého souvětí*. 1. vyd. Praha : Československá akademie věd, 1960.
Studie a práce lingvistické, sv. 4.
- CUŘÍN, F. a kol. *Vývoj českého jazyka a dialektologie : učebnice pro pedagogické instituty*. 1. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1964.
- ČERNÁ, M. Poznámka k problematice grafické stránky staročeských rukopisů. In *Filologické studie XX*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-315-6.
- ČERNÝ, F. Klasobraní po rukopisích. *Listy filologické*. 1893, roč. 20, s. 313-320.
- DOSTÁL, A. *Historická mluvnice česká II*. Tvarosloví. 2. část Časování. 1. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1967.
- FLAŠKA Z PARDUBIC, S. *Nová rada*. Upravil J. Daňhelka. Praha : Orbis, 1950.
- GALÍK, J. *Panorama české literatury : literární dějina od počátků do současnosti*. 1. vyd. Olomouc : Rubico, 1994.
- GEBAUER, J. *Historická mluvnice jazyka českého I*. Hláskosloví. 2. vyd. Praha : Československá akademie věd, 1963.
- HANKA, V. *Starobylya Skladanie : památka XII.-XV. stoletj. Djl opozděný*. Praha : Josefa Fetterlová z Wildenbrunnu, 1823.
- Haškovec, P. M. *Podkoní a žák v souvislosti s literaturami západními*. Praha : vlastním nákladem, 1915.
- HAVRÁNEK, B. *Vývoj českého spisovného jazyka*. 1. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1979.
- HOŘEC, J. *Počátky české knihy*. Praha : Votobia, 2003. ISBN 80-7220-127-1
- HRABÁK, J. *Starší česká literatura : úvod do studia*. 2. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1979.
- Husitský Tábor : sborník Muzea husitského revolučního hnutí*. Sv. 8. Tábor : Muzeum husitského revolučního hnutí, 1985.
- JAKUBEC, J. *Dějiny literatury české I. : od nejstarších dob do probuzení politického*. 2. vyd. Praha : Jan Laichter, 1929. Laichterův výbor nejlepších spisů poučných, sv. 53.
- JIREČEK, J. *Dějiny literatury české I. Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku, ve způsobě slovníka životopisného a knihoslovného*. Praha : B. Tempský, 1875.

- JIREČEK, J. Staročeské zlomky satyrické. *Časopis Musea Království českého*. 1875, roč. 49, s. 322-324.
- KOMÁREK, M. *Historická mluvnice česká I. Hláskosloví*. 1. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1958.
- KRAUS, A. Tandarios a Tandariuš. *Časopis Musea Království českého*. 1887, roč. 61, s.106-115.
- KVÍTKOVÁ, N. *Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1992. ISBN 80-7066-591-2.
- KVÍTKOVÁ, N. *Staročeský text z kvantitativního hlediska*. Praha : Univerzita Karlova, 2001. ISBN 80-7290-067-0.
- LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J. *Historický vývoj češtiny : hláskosloví, tvarosloví, skladba*. 1. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1977.
- MENČÍK, F. *České proroctví k dějinám prostonárodní literatury*. 3. vyd. Praha : E. Šolc, 1916.
- MERTENS, V. *Der deutsche Artusroman*. Stuttgart : Reclam, 1998. ISBN 3-15-017609-3
- MOUREK, V. M. *Tandariuš a Floribella : skládání staročeské s německým Pleierovým*. Praha : Královská česká společnost nauk, 1887.
- NĚMEC, I. *Vývojové postupy české slovní zásoby*. 1. vyd. Praha : Academia, 1968. Studie a práce lingvistické, sv. 7.
- Nová rada : báseň Smila Flašky z Pardubic*. Výklady opatřil J. Gebauer. Praha : Matice česká, 1876.
- NOVÁK, A., NOVÁK, J. V. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. 5. vyd. Brno : Atlantis, 1995.
- PELIKÁN, J. Klasobraní po rukopisích. *Listy filologické*. 1904, roč. 31, s. 436-439.
- Rytířské srdce majíce : česká rytířská epika 14. století*. Revidoval Eduard Petruš. 1. vyd. Praha : Odeon, 1984.
- Skládání o podkoní a žáku*. Upravil J. Jireček. Praha : Královská česká společnost nauk, 1878.
- SLANAŘ, O. Zábavná funkce v rytířské epice českého středověku : na příkladu eposu Tandariáš a Floribella. In *Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech*. 1. vyd. Praha : Historický ústav, 2009, s. 533-544. ISBN 978-80-7286-153-8

- SLANAŘOVÁ, Z. *Tandariáš a Floribella : kompozice ve světle barevných motivů*. [rukopis] Brno : Filosofická fakulta Masarykovy Univerzity, 2008.
- Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*. K vydání připravili J. Daňhelka, B. Havránek a N. Kvítková. Praha : Academia, 1988
- ŠŤASTNÝ, R. *Tajemství jména Dalimil*. 1. vyd. Praha : Melantrich, 1991
- TRÁVNÍČEK, F. *Historická mluvnice česká III. Skladba*. 1. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1956.
- TRÁVNÍČEK, F. *Nauka o slovní zásobě*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1958.
- VÁŽNÝ, V. *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví*. 1. část Skloňování. 1. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1964.
- VLČEK, J. *Dějiny české literatury I*. 3. vyd. Praha : L. Mazáč, 1940.
- VOISINE-JECHOVÁ, H. *Dějiny české literatury*. 1. vyd. Jinočany : H&H, 2005
- VRŤÁTKO, A. J. Apollon, král Tyrský : Román starobylý. *Časopis Musea Království českého*. 1863, roč. 37, s. 270-293, s. 352-368.
- WOCEL, J. E. *Význam básni Smila z Pardubic a z Richenburka I. Nová rada*. Praha : Antonín Renn, 1855
- ZUBATÝ, J. *České sloveso*. 1. vyd. Praha : Academia, 1980. *Prameny české a slovenské lingvistiky*, sv. 3.

Resumé

Tato práce se zabývá rozbořem jazykové stránky skladby o Tandariášovi uveřejněné v Pinvičkově sborníku, který byl sepsán v 2. polovině 15. století Janem Pinvičkou z Domažlic. Pozornost je věnována popisu ortografie a všech jazykových rovin, tzn. hláskosloví, morfologie, syntaxe a lexikologie.

K rozboru je využíváno kvalitativní analýzy, která je doplňována výsledky kvantitativního průzkumu některých jevů. Hlavními cíli práce je popsat jazykový stav památky a zhodnotit vliv předloh skladby o Tandariášovi na verzi uveřejněnou v Pinvičkově sborníku. Pozornost je věnována působení původní předlohy skladby, kterou vytvořil německý básník Pleier ve 13. století, a dalších zpracování této látky, jež byla přeložena do staré češtiny ve 14. století.

Na základě výzkumu ortografie a jednotlivých jazykových rovin jsme dospěli k výsledku, že nelze dokázat, že by sledovaná skladba obsažená v Pinvičkově sborníku byla výrazně ovlivněna jazykovým územím 14. století, kdy byla tato látka do češtiny přeložena. Lze konstatovat, že přestože některé jazykové jevy odpovídají spíše jazykovému úzu staršímu, je možné je vysvětlit i osobním jazykovým stylem autora. Vliv původní německé předlohy je však zřetelný v rovině lexikální ve slovní zásobě díla.

Na první pohled zaujme při rozboru jazyka skladby jeho ortografická stránka, respektive používání diakritických znamének. Ta jsou charakteristickým rysem diakritického pravopisu, který se v 15. století teprve utvářel, a jejich užití v textu skladby by mělo být považováno za znak charakteristický pro pozdější jazyk. V Pinvičkově sborníku však nejsou užívána podle pravidel dnešní češtiny a lze je považovat spíše za prostředek zdobný. Diakritická znaménka nejsou jediným pokrokovým jazykovým jevem, který byl při jazykové analýze textu zachycen, ale patří jistě mezi ty nejmarkantnější.

Jazykový rozbor skladby přinesl informace o zamýšlených čtenářích díla. V předcházejících stoletích nebylo časté, aby byla písemná tvorba určena jiným vrstvám než šlechtě. Skladba o Tandariášovi v Pinvičkově sborníku se však po stránce jazykové přizpůsobila čtenářům z řad měšťanstva i jiných nižších vrstev. Dokladem je výrazná tendence jazyka textu k přiblížení se mluvenému jazyku. Nejvýrazněji se tato snaha projevuje v oblasti lexikologie, a to ve slovní zásobě díla, a hláskosloví, ale její důsledky můžeme sledovat i v syntaxi, která je proti jazykovému úzu 15. století zjednodušená.

Resumé

This thesis deals with the language analysis of the Tandarias poem published as a part of Pinvicka collection which was written in the 2nd half of 15th century by Jan Pinvicka z Domazlic. The attention is paid to the description of ortography and all language dimensions, i.e. phonetics, morphology, syntax and lexicology.

The qualitative analysis which is supplemented with quantitative analysis of selected phenomena is used to parsing. The main aim of this thesis is to describe the language statement of the relic and evaluate the influence of the previous versions of the Tandarias poem on the examined version published in Pinvicka collection. The thesis focuses on the effects of the original poem which was created by German poet Pleier in the 13th century and on the other processings of this subject which were translated to old Czech in the 14th century.

Based on the research of ortography and particular language dimensions we found out that it is not possible to give an evidence that the examined poem included in the Pinvicka collection is significantly influenced by the language usus of the 14th century when this subject was translated to Czech. But we claim that some of the language phenomena refering to older language usus can be explained with the personal language manner of author. Nevertheless the influence of the original German writing is obvious in the lexical dimension.

At first glance there is a nonstandard ortographic aspect in the text, respectively the using of the diacritisc. These diacritics are typical attribute of the diacritical ortography which was being developed in the 15th century and the usage of that diacritics should be considered as a sign typical for later period. In Pinvicka collection the diacritics are not used in the way of current Czech language rules so these diacritics can be considered more as a decorative instrument. The diacritics are not the only one but the most markable progressive language aspect found during the language analysis.

The language analysis gave some information about the proposed readers of the text. In previous centuries it was not common to address the writings to any other social class than to the aristocracy. The Tandarias poem in the Pinvicka collection was adapted in the language point for readers coming from the bourgeoisie and other lower social classes. The proof is in the substantial tendency of the language of the text to approach to the spoken form of language. This is most significant in the lexicology, especially in the wordage and phonetics, but it can be also observed in the syntax which is simplified compared to the language usus of the 15th century.

Klíčová slova

Pinvičkův sborník, Tandariáš a Floribella, Jan Pinvička z Domažlic, jazykový rozbor, 15. století, ortografie, hláskosloví, morfologie, syntax, lexikologie

Keywords

Pinvicka collection, Tandarius and Florybella, Jan Pinvicka z Domazlic, language analysis, 15th century, ortography, phonetics, morphology, syntax, lexicology